

Uniwersytet
Wrocławski

NIDERLANDYSTYKA INTERDYSCYPLINARNIE

Vol. 4 2019

NIDERLANDYSTYKA
INTERDYSCYPLINARNIE

Vol. 4 2019

Katedra Filologii Niderlandzkiej
Uniwersytet Wrocławski

**NIDERLANDYSTYKA
INTERDYSCYPLINARNIE**

Vol. 4 2019

Wrocław 2020

NIDERLANDYSTYKA INTERDYSCYPLINARNIE

Redaktor naczelny
Agnieszka Kucfir

Zastępca redaktora naczelnego
Magda Serwaczak

Redaktor naukowy
dr hab. Bożena Czarnecka

Skład i łamanie
Tomasz Wojtanowicz

Kontakt
redakcja.ni@uwr.edu.pl

Adres korespondencyjny
Redakcja Niderlandystyki Interdyscyplinarnie
ul. Kuźnicza 21-22, 50-138 Wrocław

ISSN 2543-7836

Copyright ©
Katedra Filologii Niderlandzkiej Uniwersytetu Wrocławskiego

SPIS TREŚCI

CHARLOTTE VAN BERGEN

*Met een lach of een traan. Vaderschap in de jeugdboeken en
volwassenenliteratuur van Mensje van Keulen.* 7

MAGDA SERWADCZAK

O implikaturze konwersacyjnej w ujęciu interlingwalnym 17

MAŁGORZATA ZARZYCKA

Voetnoten in de Poolse vertaling van De reünie van Simone van der Vlucht 25

AGNIESZKA KUCFIR

*Ocena poprawności gramatycznej w języku niderlandzkim jako L2
w kontekście Processability Theory* 34

KRZYSZTOF GRABOWSKI, BOŻENA CZARNECKA, JOANNA SKUBISZ

*DAWNY ZNAJOMY, czyli, tu i ówdzie (nie)potrzebnie uwspółcześniona sztuka
w kilku scenach na podstawie opowiadania „Een oude kennis” Hildebranda
(według wydania z 1851 roku)* 41

Szanowni Czytelnicy,

mamy przyjemność przekazać Państwu kolejny numer czasopisma *Niderlandystyka Interdyscyplinarnie*. Zawiera on artykuły o szeroko rozumianej problematyce niderlandystycznej – zarówno w ujęciu literaturoznawczym, jak i językoznawczym. Wśród autorów znaleźli się tym razem studenci i pracownicy Katedry Filologii Niderlandzkiej UW, jak również nadal z nią współpracujący absolwenci.

Niniejszy tom otwiera artykuł Charlotte van Bergen na temat ojcostwa w twórczości Mensje van Keulen. Jego autorka nie tylko analizuje sposób postrzegania i przedstawiania ojcostwa w konkretnych utworach holenderskiej pisarki, ale próbuje także ustalić, jak przebiega granica pomiędzy literaturą dla młodzieży a literaturą dla dorosłych. Magda Serwadczak w swoim artykule omawia pojęcie implikatury konwersacyjnej w kontekście nauczania języka niderlandzkiego jako obcego. Autorka bierze pod lupę materiały dydaktyczne, aby odpowiedzieć na pytanie o występowanie implikatury konwersacyjnej w procesie nauczania. Małgorzata Zarzycka opisuje natomiast wykorzystywanie przypisów jako strategii tłumaczeniowej na przykładzie polskiego tłumaczenia powieści *De reünie* autorstwa Simone van der Vlugt. Celem przeprowadzonego badania jest określenie, na ile wybrana strategia jest skuteczna w kontekście tłumaczenia elementów kulturowych. Agnieszka Kucfir z kolei porusza zagadnienie akwizycji języka niderlandzkiego jako obcego w kontekście teorii przetwarzalności Pienemanna. Autorka prezentuje w swoim artykule rezultaty badania empirycznego dotyczącego oceny poprawności gramatycznej zdań w języku niderlandzkim przez wrocławskich studentów niderlandystyki. Numer zamyka adaptacja opowiadania Hildebranda *Een oude kennis*, opracowana przez Bożenę Czarneczką, Joannę Skubisz oraz Krzysztofa Grabowskiego. Treść opowiadania z 1851 roku została nie tylko przełożona na język polski, ale również uwspółcześniona i zaadaptowana do sztuki teatralnej.

Jednocześnie redakcja pragnie podziękować Autorom i Recenzentom za ich pracę i wkład w powstanie tomu, a Czytelnikom życzyć owocnej i przyjemnej lektury.

Redakcja NI

Met een lach of een traan. Vaderschap in de jeugdboeken en volwassenenliteratuur van Mensje van Keulen

Abstract. The emancipation of children's literature in the eighties sparked a debate on how children's and adult books exactly differ from one another, and if they truly are that dissimilar. This emancipation motivated authors, who originally wrote novels for adults, to write books for children as well. An analysis of their work allows for a deeper understanding of this debate, since it can show to which extent these authors adapt their style of writing in order for it to suit a younger audience. Within the Dutch literary field, one of the authors who writes for both children and adults, a so-called 'double audience', is Mensje van Keulen. Because her work often discusses the marginalized position of married men, and therefore fathers, I am taking a closer look at the representation of fatherhood in two of her children's and two of her adult books. This way, my research not only aims to contribute to the scientific debate on where children's literature ends and adult literature begins, but to the shortage of scientific research into fatherhood as well. My analysis reveals that fatherhood is portrayed as quite a tragic undertaking in her adult books, but that this is not the case in her books for children.

Keywords: Mensje van Keulen, dual-readership authors, literary border traffic, fatherhood, children's literature, adult literature, epic, tragedy, comedy

1. Inleiding: het grensverkeerdebat

Auteurs die voor zowel kinderen als volwassenen schrijven zijn geen nieuw fenomeen volgens Helma van Lierop-Debrauwer. Al sinds de tweede helft van de achttiende eeuw, toen jeugdliteratuur als literaire zijtak voor het eerst haar opgang maakte, waren er auteurs die voor zowel een jong als een volwassen publiek schreven. Nooit waren deze dubbelpublieksauteurs echter zo alom vertegenwoordigd binnen het Nederlandse boekencircuit als sinds de jaren tachtig van de afgelopen eeuw, toen kinderboeken steeds minder als secundaire literatuur werden gezien en zich emancipeerden ten opzichte van de volwassen boekenwereld (Van Lierop-Debrauwer, 1999). Jeugdliteratuur werd vanaf nu minder aan didactische en meer aan literaire maatstaven getoetst. Een aantal critici meende dan ook dat door deze ontwikkeling de grens tussen de twee literaire systemen vervaagde of zelfs in zijn geheel aan het verdwijnen was. Zo schreef Peter van den Hoven in zijn artikel 'Grensverkeer' dat vooral de visie van de uitgeverij een rol speelt wanneer wordt besloten of een roman op de kinder- of de volwassenenafdeling van een boekhandel moet komen te liggen. Het kan volgens hem niet aan de inhoud of de vorm van een boek worden afgeleid of het voor kinderen of volwassenen bedoeld is, en dit is vooral het geval bij romans voor adolescenten (Van Hoven, 1991). In zijn essay 'Het verdwijnende kinderboek' stelde ook Anne de Vries dat er geen wezenlijke verschillen bestaan tussen kinderboeken en literatuur voor volwassenen. Desondanks merkte hij op dat er rekening gehouden moet worden met het verschil in lees- en levenservaring tussen de twee groepen. Veel van de jeugdboeken die eind twintigste eeuw in de prijzen vielen, achtte hij te complex voor kinderen: 'te moeilijk van taal, te moeilijk van compositie of te moeilijk van thematiek' (De Vries, 1990, p. 66).

2. Dubbelpubliksauteurs: een oplossing

Er bestaan wellicht dus toch enkele tekstuele en literaire factoren die bepalen of een boek als jeugdboek of als boek voor volwassenen wordt bestempeld. Waar de grens tussen jeugd- en volwassenenliteratuur nu precies ligt, blijft voor een groot deel onduidelijk. Een scherpe grens lijkt plaats te hebben gemaakt voor een groot grijs gebied waarin het moeilijk zoeken is naar antwoorden. Meer onderzoek naar de manier waarop jeugdboeken en literatuur voor volwassenen (nog) van elkaar verschillen, kan verder inzicht verschaffen in deze discussie en een beter beeld scheppen van de ligging van eerdergenoemde grens. Dubbelpubliksauteurs bieden hier een uitkomst. Aan de hand van hun oeuvre is immers af te lezen of bijvoorbeeld de toon, de schrijfstijl en de inhoudelijke aspecten die voor hen kenmerkend zijn hetzelfde blijven wanneer zij voor een jong of voor een volwassen publiek schrijven (De Vries, 2003). Als hun boeken voor kinderen en volwassenen flink van elkaar verschillen, is het makkelijker aan te geven op welke manier zij dat dan doen.

Naast auteurs als Toon Tellegen en Remco Campert, was ook Mensje van Keulen een van de schrijvers die, na al enkele volwassenenromans te hebben uitgebracht, zich rond de jaren tachtig waagde aan het schrijven van kinderboeken. Een aantal jaren terug heeft Nicole Hurkmans voor het tijdschrift *Literatuur zonder leeftijd* één jeugdboek (*Meneer Ratti* uit 1992) en één volwassenenroman (*De rode strik* uit 1994) van Van Keulen al aan een taal-technische analyse onderworpen, om te concluderen dat er vrijwel geen verschil te zien was tussen beide. Aan de hand van het computerprogramma *Wordsmith* liet zij zien dat de hoeveelheid tekst, het aantal zinnen, het aantal woorden, de hoeveelheid dialogen, en de woordlengte in deze boeken erg dicht bij elkaar lagen, ondanks dat het in de lijn der verwachting lag dat het kinderboek minder lange woorden en zinnen, en juist meer dialoog en minder beschrijvende passages zou bevatten (Hurkmans, 2008). Hoe haar jeugdboeken en romans voor volwassenen zich stijl-technisch gezien tot elkaar verhouden, is dus tot op zekere hoogte bekend, maar een blik op de inhoudelijke verschillen en overeenkomsten tussen de jeugd- en volwassenenliteratuur van Van Keulen ontbreekt.

3. Mannen en het huwelijk in Mensje van Keulen

Naast ‘zwartgalligheid en humor, onverbiddelijkheid en mededogen’ kan het oeuvre van Van Keulen volgens journaliste Daniela Hooghiemstra worden gekenmerkt door een onverdeelde focus op de vaak weinig rooskleurig omschreven verhouding tussen man en vrouw, het huwelijk en de rolverdeling tussen beiden (Hooghiemstra, 2016, al. 2). De oorzaak van deze relationele misère ligt in Van Keulens werk vaak bij vrouwen, die volgens neerlandica Femke Essink beantwoorden aan het ‘stereotiepe schrikbeeld van de man’ (Essink, 2018, al. 2). Zij zijn vaak onsympathiek en lelijk, zowel vanbinnen als vanbuiten, en kennen weinig gevoel voor humor. Het vergt dan ook weinig inspanning van de lezer om een gevoel van sympathie en medelijden te ontwikkelen voor de mannelijke personages in Van Keulens boeken. Zij lijken gevangen te zitten in hun huiselijke bestaan, waar enkel aan de hand van een saaie kantoorbaan aan te ontsnappen valt. De manier waarop hun vrouwen – en vaak ook hun kinderen – de spot met hen drijven, zorgt er volgens Essink bovendien voor dat zij in een diepe put vallen en dat hun gevoel van mannelijkheid niet onaangetaast blijft.

Opvallend is dus dat het niet zomaar mannen zijn wiens mannelijkheid gecompromiteerd wordt, maar dat het vaak getrouwde mannen en vaders zijn die in de boeken van Mensje van Keulen een tragisch lot ondergaan. Om mijn focus wat te versmallen en mijn analyse verder toe te spitsen, en om bovendien tegemoet te komen aan het grote tekort aan onderzoek naar vaderschap binnen de wetenschappelijke wereld als geheel en de geesteswetenschappen in het bijzonder, zal ik mij dan ook niet richten op mannen in het algemeen maar specifiek op de rol van vaders in de jeugdboeken en volwassenenliteratuur van Mensje van Keulen. Het is immers de vraag of vaders het in haar jeugdboeken net zo zwaar te verduren hebben. Om meer inzicht te verkrijgen in hoeverre Van Keulen de voor haar kenmerkende tragiek rondom mannelijkheid aanpast voor een jonger publiek en zo de grens tussen kinderboeken en volwassenenliteratuur wel of niet in stand houdt, heb ik vier van haar boeken (twee voor een jong en twee voor een ouder publiek) aan een analyse onderworpen. Dit zijn respectievelijk *Tommie Station* (1985) en *Vrienden van de maan* (1989), en *Bleekers zomer* (1972) en *Engelbert* (1987). Boeken, waarin vaders een prominente rol spelen. Deze werken zijn op de persoonlijke website van Mensje van Keulen als kinderboek of roman voor volwassenen gecategoriseerd. Dit is geen indeling die ik zelf heb aangebracht.

4. Vaderschap in moderne literatuur

4.1. De tragische vader

Een van de meer recente onderzoeken naar het vaderschap binnen de literatuurwetenschappen is uitgevoerd door Walter Erhart, als onderdeel van het meer omvattende werk *Fatherhood in Late Modernity* (2012). In zijn bijdrage genaamd 'Father figures in literature 1900/2000' geeft hij aan hoe het vaderschap binnen de populaire cultuur op twee manieren wordt vormgegeven: als een tragedie of een epos. Moderne literatuur is hier geen uitzondering op. Wanneer auteurs een vaderpersonage in hun romans willen verwerken, dan doen zij dat dikwijls aan de hand van deze twee verhaalstructuren.

Wanneer het vaderschap als een tragische onderneming wordt neergezet, hangt dit vaak samen met het heersende discours dat het vaderschap tijdens de negentiende eeuw in diskrediet is geraakt. Pedagogen geïnspireerd door het romantische gedachtegoed bepaalden toen dat niet de vader maar de moeder de meest geschikte ouder en opvoeder was, onder andere door haar zachtaardige instelling en morele superioriteit (Bakker, 1998; Rotundo, 1985). Deze verheerlijking van het moederschap kwam echter niet ten goede van vaders. Zij raakten steeds sterker vervreemd van hun gezin en waren bij wijze van spreken 'always at the threshold of family life, never at its center' (Gillis, 1996, p. 179). Omdat het moederschap nu werd beschouwd als 'the gold standard of parenting', kreeg het opvoeden van kinderen bovendien een sterk vrouwelijke bijklank (Schmitz, 2016, p. 14). Dit had tot gevolg dat het ouderschap op gespannen voet met mannelijkheid kwam te staan, of zoals een artikel in pedagogisch tijdschrift *American Baby* uit 2007 het omschreef: 'There comes a moment in every new father's life when he realizes he's not fully a man anymore... every halfway decent dad crosses that line from manhood to fatherhood' (Schmitz, 2016, p. 12). Vaderschap heeft de afgelopen tweehonderd jaar ingeboet aan status en gezag door verschillende culturele, sociale en politieke processen waar mannen zelf weinig controle op hebben kunnen uitoefenen. Vaders in moderne literatuur zijn op die manier gelijk aan de tragische held zoals beschreven door Aristoteles in zijn *Poëtica*: een held, 'entangled in an ancient and tragic story that he is unable to control but, rather, has to put up with heroically' (Erhart, 2012, p. 62).

4.2. De epische vader

De andere verhaalstructuur die Erhart in verband brengt met vaderschap is het epos, waarin het vaderschap geen tragische onderneming is, maar een succesverhaal. Nu het kostwinnersmodel langzaam tot het verleden lijkt te gaan behoren, is er een nieuw soort vaderschap in opkomst, het soort vaderschap dat ook wel 'androgynous fatherhood' wordt genoemd (Rotundo, 1985, p. 10). In tegenstelling tot de vaders van weleer, zijn deze nieuwe vaders niet streng en afstandelijk, maar betrokken en zorgzaam: 'the tender and caring father, who, for the first time in history, is visible as a father performing fatherliness' (Erhart, 2012, p. 62). De weg naar 'androgynous fatherhood' en gelijkwaardig ouderschap, waarin zorg- en werktaken eerlijker zijn verdeeld, verloopt echter niet zonder obstakels. Na een echtelijke scheiding wordt de voogdij nog steeds grotendeels aan de moeder toegewezen. Daarnaast kunnen alleen moeders en kinderen via juridische wegen een vaderschapstest afdwingen om op die manier bijvoorbeeld toegang te krijgen tot alimentatie (Oechsle, Müller & Hess, 2012). Een vader die eraan twijfelt of een kind biologisch gezien wel echt van hem is, kan dus niet terugvallen op het Nederlandse rechtssysteem en het is voor hem lastiger een DNA-test te eisen. Het vaderschapsverlof is bovendien nog steeds slechts een fractie van het aantal weken dat moeders aan verlof krijgen toebedeeld, en wanneer een vader de luier van zijn baby wil verschonen, dan zal hij in een openbare ruimte vrijwel altijd het damestoilet moeten infiltreren (Bisseling, 2019). De 'moederschapsideologie' die in Nederland nog onveranderd dominant is, zorgt er daarnaast voor dat medewerkers van de kinderopvang stevast de moeder bellen wanneer een kind moet worden opgehaald, en vrijwel nooit de vader (Von Piekartz, 2019, al. 2). De problematiek rondom vaderlijke betrokkenheid wordt daarom ook vaak als discriminatie aangeduid, aangezien er op veel vlakken voor vaders en moeders een dubbele standaard geldt en zij niet gelijk zijn aan elkaar (Oechsle, Müller & Hess, 2012).

Het komt volgens Erhart door deze gemarginaliseerde positie van vaders dat het discours rondom het nieuwe vaderschap als een epos kan worden aangeduid. Het is immers typerend voor het epos dat de held in

kwestie een serie aan hindernissen moet overwinnen voordat hij het uiteindelijke doel, in dit geval het kunnen zijn van een betrokken vader, bereikt. In tegenstelling tot de tragische held, die het niet kan opbrengen bovengenoemde ‘political and social obstacles’ te bedwingen, en terugverlangend naar de glorie-dagen van de gezaghebbende patriarch het onderspit delft, overstijgt de epische vader de maatschappelijke barrières die hem ervan weerhouden een betrokken vader te zijn (Erhart, 2012, p. 62). Dat het narratief van ‘androgynous fatherhood’ geen tragische is, blijkt onder andere uit de complimenten die mannen krijgen toegeworpen wanneer zij met een buggy door het park lopen (King, 2015, p. 200), al bewijzen die complimenten tevens dat het nog steeds geen alledaags beeld is dat als ‘normaal’ wordt gezien. Journalist Lars Anderson besluit daarnaast de inleiding van zijn boek *Sterke vaders* met de opmerking dat de ‘sterke vader’ uit de titel een man is die niet bang is tegen de traditionele stroom in te gaan, tegen het cliché ingaat dat zorgzaamheid het equivalent is van moederschap, en bovenal een man is ‘die het lef heeft minstens één zorgdag per week op te eisen’ (Anderson, 2011, p. 3). Een echte (epische) held dus.

4.3. De komische side-kick

Dezelfde Anderson merkt echter ook op dat deze zorgzame, nieuwerwetse papa kampt met een imagoprobleem. In plaats van een held, verbeelden de media hem minstens zo vaak als een slapjanus: het hulpje van moeder de vrouw die braaf achter haar aan richting de verloskundige hobbelt (Anderson, 2011). Het epische narratief verandert volgens Erhart in een komedie, wanneer vaders de obstakels in hun zoektocht naar ‘androgynous fatherhood’ niet zonder horten of stoten overwinnen. Deze hindernissen zouden mensen vooral aan het lachen moeten maken, en vaders die voor een dergelijk komisch effect zorgen, worden binnen de sociale wetenschap ook wel ‘the bumbling dad’ genoemd (Tropp & Kelly, 2015, p. xv). Deze mannen zijn onhandig, incapabel, en worden gedegradeerd tot de ‘sidekick’ van hun vrouw (Milkie & Denny, 2014, p. 6). Mochten zij uiteindelijk toch het ouderschap onder de knie hebben gekregen, dan eindigt het vaderlijk narratief volgens Erhart alsnog op een epische noot. Wanneer dit echter niet het geval is, dan krijgt het vaderschap een tragikomisch tintje: de zorgzame papa legt zich in dat geval neer bij zijn rol als knullige assistent van de mater familias.

Erhart voegt wel de kanttekening toe dat zowel de tragedie als het epos de representatie van het vaderschap in de populaire cultuur enigszins generaliseren. Desondanks trekt hij de invloed van beide genres op onze Westerse vaderschapscultuur niet in twijfel, en het is misschien juist deze veralgemenisering die laat zien hoe invloedrijk ze zijn (Erhart, 2012). De binnen het vaderschapsonderzoek vaak aangehaalde uitspraak, dat ‘the idea that men have recently become more involved in family life is as old and perhaps as prominent as the patriarchy’, laat bijvoorbeeld zien dat het epos al geruime tijd het narratief rondom vaderschap heeft vormgegeven (King, 2015, p. 3). Hierop aansluitend, concludeert socioloog Ralph LaRossa op basis van zijn onderzoek dat elke generatie mannen de neiging heeft zich neer te zetten als meer betrokken vaders dan de mannen die hen voorgingen (LaRossa, 1997). Door de vaders van weleer af te schilderen als onbekwaam en afstandelijk, versterken zij immers hun eigen identiteit als nieuwe, eigentijdse en betere papa’s. Op deze manier hebben het epos en de tragedie al generatielang hun invloed uitgeoefend op het vaderschap: de traditionele vader gaat jammerlijk ten onder en een nieuwe, meer moderne vader bloeit op.

Dat de meeste mannelijke personages in de boeken van Mensje van Keulen redelijk tragische figuren zijn, is al eerder aan bod gekomen. Het ligt dus in de lijn der verwachting, dat de vaders in haar boeken eerder een tragisch noodlot treffen dan een heldhaftige overwinning behalen. Het is echter de vraag of dit in haar boeken voor kinderen en volwassenen in dezelfde mate gebeurt, of dat één van de twee typen literatuur toch meer komische of epische aspecten kent dan de andere.

5. Vaderschap in volwassenenliteratuur en kinderboeken door Mensje van Keulen

5.1. Willem Bleeker uit *Bleekers zomer*

Het wordt al op de eerste pagina van *Bleekers zomer* duidelijk dat het vaderschap weinig geluk en voldoening oplevert voor de protagonist, de in Amsterdam geboren en getogen Willem Bleeker. Zijn twee kinderen, die ‘een walgelijke energie hebben’, irriteren hem enkel (Van Keulen, 1972, p. 7). Ze huilen veel, zetten de televisie

op een hoog volume terwijl hij net een dutje aan het doen is in zijn luie stoel, en juist wanneer Bleeker een lekkere boterham met hagelslag voor zichzelf heeft klaargemaakt, gooien ze hun melkbeker omver waardoor de boterham jammerlijk verdrinkt. Zijn verstikkende gezin en saaie kantoorbaan, waar hij enkel zijn ‘spierballen verpapt’, leiden hem ertoe terug te keren naar Amsterdam om oude bekenden op te zoeken (Van Keulen, 1972, p. 36). Langzaam komt hij er echter achter dat hij niet langer thuishoort binnen het hoofdstedelijke wereldje, bestaande uit alcohol, vrouwen, sigaren en dikke auto’s. De eerder aangehaalde bewering uit pedagogisch tijdschrift *American Baby*, die luidde dat mannen een deel van hun mannelijkheid kwijtraken wanneer zij vader worden, lijkt ook op Willem Bleeker van toepassing te zijn wanneer hij zich het volgende afvraagt:

Wat moet ie met me? Ik ben geen scharrelaar, souteneur of student, ik ben een man met een gezin, een man die een gewoon autootje heeft waar ie door de week geen kilometers mee maakt. Ik eet het smakelijkst als ik een prak met ’n kuiltje jus voor m’n neus heb. (Van Keulen, 1972, p. 58).

Verslagen keert Bleeker terug naar zijn vrouw en kinderen, wetende dat zijn avontuurlijke leven in Amsterdam officieel tot het verleden behoort, en de roman eindigt op een tragische en angstvallige noot:

Hij hoorde haar over het zeil wegklakken, de deur dichttrekken en op slot draaien. Op slot draaien? Dat was niet waar. [...] Er knapte iets in z’n hoofd. Met trillende vingertoppen betastte hij z’n gezicht. Ik hoor ze wel, achter de deur staan ze te lachen. Ophouden, god, laat ’t ophouden. (Van Keulen, 1972, p. 64).

Het is Bleeker niet gelukt om het gezinsleven waarin hij zich gevangen voelt te ontvluchten, noch deze naar zijn eigen hand te zetten om er vervolgens actief aan deel te nemen. Dit maakt hem tot een tragische held. Hij voelt zich bespot door zijn vrouw en kinderen, die hem voor zijn gevoel uitlachen, niet omdat hij net als de komische vader op hun lachspieren werkt, maar omdat hij met hangende pootjes naar hen is teruggekeerd na een mislukte ontsnappingspoging. Zijn vrouw maakt thuis de dienst uit, en in tegenstelling tot de komische vader, die zich zou opstellen als haar falende, maar desondanks loyale assistent, distantieert Bleeker zich zo ver mogelijk van zijn met de scepter zwaaiende echtgenote. Hij is nog minder dan een tweederangs ouder: binnen de vier muren van zijn thuis is hij niemand, wat hem tot het archetype van het tragische vaderschap maakt.

5.2. Leo Engelbert uit *Engelbert*

In tegenstelling tot *Bleekers zomer* is de relatie tussen vaderschap en tragiek in *Engelbert* op het eerste gezicht minder duidelijk. De relatie tussen Leo Engelbert en zijn dochter, ‘een leuke, gezonde meid’ (Van Keulen, 2006, p. 41), kent weinig droefenis: zij is haar vaders steun en toeverlaat, de enige die hem echt begrijpt, zijn ‘schat’, zijn ‘popje’ (Van Keulen, 2006, p. 171). Naar het einde toe wordt echter duidelijk dat Engelbert veel waarde hecht aan wat volgens Erhart het traditionele vaderschap succesvol maakte: het doorgeven van de familienaam en de voortzetting van elke vorm van nalatenschap, zoals een familiebedrijf of een landgoed. Erhart merkt op dat deze eerst zo vanzelfsprekende onderdelen van het vaderschap in de toekomst van minder groot belang gaan zijn (Erhart, 2012). Ook binnen het Nederlands rechtssysteem was het lange tijd zo geregeld dat kinderen automatisch hun vaders achternaam kregen. Alleen wanneer de vader zijn pasgeboren baby niet officieel had erkend, kreeg het kind de achternaam van zijn of haar moeder. Sinds 1998 is dit niet langer het geval. Een baby kan sindsdien ook de achternaam van zijn of haar moeder krijgen zonder vaderloos door het leven te moeten.

Veel komt dit echter (nog) niet voor. Slechts 8,37 procent van de in 2018 geboren kinderen kreeg in Nederland de achternaam van hun moeder in plaats van hun vader (Menkhorst, 2019). Mannen blijken toch veel waarde te hechten aan het doorgeven van hun naam, omdat het voor hen dé manier is om aan te geven dat het kind aan hen verbonden is. Het hebben van dezelfde achternaam geldt als een officiële bevestiging van de band tussen vader en kind. Een bevestiging, die moeders blijkbaar minder noodzakelijk achten, wat overigens ook laat zien dat de connectie tussen moeder en kind als vanzelfsprekender wordt beschouwd. Wanneer kinderen, om bijvoorbeeld emancipatoire redenen, de achternaam van hun moeder meekrijgen, dan voelt dit voor mannen dus als een verlies (Menkhorst, 2019). Hun nalatenschap, die hun ‘symbolic immortality’ zou moeten schenken (King, 2015, p. 167), kan dan niet meer aan hen worden teruggekoppeld, wat volgens Erhart de oorspronkelijke waarde van het vaderschap op tragische wijze doet slinken.

Tragisch slinken is ook wat het vaderschap van Leo Engelbert om deze reden doet. Hij hecht veel waarde aan de erfenis die wordt overgedragen van vader op zoon, wat blijkt uit de houding die hij aanneemt ten opzichte van zijn broer. In gedachte foeterend op Jan Engelbert, die hij maar een slapjanus, een zwakkeling, een 'Jantje papier' vindt, merkt hij het volgende op: 'ik, niet jij, ben de zoon van vader op zoon' (Van Keulen, 2006, p. 196). Terugkijkend op zijn leven, beschrijft hij de relatie tussen hem en zijn dochter in het laatste hoofdstuk bovendien als volgt:

Mathilde was een baby als alle dikke, bleke baby's in de wereld. Emmelien vertoonde niet veel moederlijke tederheid. Maar ze was ook mijn kind. Een slagersdochter is een begrip, Julia. Niet de dochter van een bouwvakker of een manager, noem maar op. (Van Keulen, 2006, p. 242).

Engelbert rekende er dus op dat zijn onderneming later zou worden overgenomen door zijn dochter. De kwaliteitsslagerij zou dan blijven voortbestaan onder het bewind van zijn nageslacht. Het loopt helaas anders. De 'slagersdochter' toont totaal geen interesse in het overnemen van de slagerij, en tegen de tijd dat Leo met pensioen gaat is zijn kleinzoon nog te jong om de slagerij te kunnen voortzetten:

Misschien heeft je vader krullen. Maar je hebt de neus en de ogen van je moeder. Jij bent echt familie van me, jij bent een Engelbert. Ik zou wel willen wachten. Van vader op zoon, enzovoort. Het zat er niet in, je bent nog te jong. (Van Keulen, 2006, p. 198).

Het is Engelbert niet gelukt om zijn slagerij, die uiteindelijk wordt doorverkocht en omgetoverd tot een hippe kledingzaak, om te vormen tot een succesvol familiebedrijf. Hij heeft zodoende niet voldaan aan de voorwaarden van het traditionele vaderschap dat hij nastreefde, wat hem tot een tragisch vaderfiguur maakt.

5.3. Graaf Morlando en Frank Tax uit *Vrienden van de maan*

Wanneer het verlangen van de jonge vampier Landolino naar een meisje van vlees en bloed zo sterk is geworden, dat hij zich alleen nog kan uitdrukken middels de zoetsappigste poëzie, besluiten de overige slotbewoners dat het tijd wordt dit meisje voor hem te vinden. Alleen de moeder van Landolino blijkt ertoe in staat te zijn terug te keren naar de bewoonde wereld. Van origine geen vampier, vergaat Luzabel niet tot stof bij het opkomen van de zoon, in tegenstelling tot Landolino's vader:

Ik hoef niet in een kist te reizen, zoals Morlando. En ik hoef ook niet, zoals Morlando, te worden teruggebracht. Dat kan ik zelf. Ik kan gaan en staan waar ik wil. (Van Keulen, 1997, p. 13).

Het vaderschap van Morlando wordt dus al vanaf het eerste hoofdstuk gedefinieerd door onkunde in verhouding tot het succesvolle moederschap van zijn vrouw, maar anders dan de vaders uit de twee zojuist besproken volwassenenboeken, maakt dit onvermogen hem geen tragisch vaderfiguur. Zijn onbekwaamheid wordt door Van Keulen eerder ingezet voor komische doeleinden.

Telkens wanneer hij zich onbespied waant, tracht Morlando zelf een hapje te nemen van de voor zijn zoon bestemde prooi, 'het smakelijkste meisje dat een vampier zich wensen kon' (Van Keulen, 1997, p. 30). Als hij zijn tanden in haar nek wil zetten, wordt hij echter steevast door zijn vrouw op zijn nummer gezet:

'Wat denk je wel, Morlando!' snauwde Luzabel. 'Dat ik voor jou die hele tocht heb ondernomen? Scheer je weg, patser, en stuur je zoon!' (Van Keulen, 1997, p. 90).

Het continue mislukken van Morlando's pogingen om ook nog eens het bloed van een jonge vrouw te mogen proeven werkt aanstekelijk op de lachspieren, maar niet alleen om die reden heeft het vaderschap van Morlando een komisch randje. Hij kan ook worden omschreven als een 'bumbling dad', aangezien hij het vaderschap niet al te serieus neemt en zijn eigen verlangen naar vrouwelijk schoon boven de behoefte van zijn zoon plaatst. Het bovenstaande citaat maakt daarnaast duidelijk dat zijn vrouw de dienst uitmaakt binnen het ondode gezin, maar desondanks waant Morlando zich heer en meester over zijn kasteel:

'Want voor wie gaan alle deuren open, al heeft hij zelf de sleutel niet? Wie is hier de man? De graaf? De meester? Ik!' (Van Keulen, 1997, p. 88).

Zijn gemarginaliseerde positie als vader schaadt hem niet, zoals bij een tragische vader het geval zou zijn. Morlando realiseert zich immers niet dat zijn vrouw het in feite voor het zeggen heeft, en ook deze onwetendheid heeft een humoristische werking. Met uitzondering van Morlando zelf, die zichzelf beschouwt als een charmante en aantrekkelijke vampier, zien de overige personages én de lezer hem voor wat hij werkelijk is: een 'ouwe snoeper' (Van Keulen, 1997, p. 16).

Ook de vader van Landolino's prooi, Frank Tax, komt sterk overeen met de omschrijving van de komische vader zoals gegeven door Erhart. Net zoals Morlando, is hij een minder competente ouder dan zijn vrouw, en doet hij vooral dienst als haar klunzige sidekick. Wanneer de slinkse gravin tot de conclusie komt dat Anneke Tax het ideale slachtoffer is voor haar zoon en contact zoekt met het gezin, is mevrouw Tax dan ook degene die vrijwel meteen doorheeft dat er iets niet in de haak is:

Om te beginnen vond ze dat de juffrouw maar een rare manier van kennismaken had. Waarom gaf ze geen hand? Waarom stond ze daar zo als een koningin? Een ijskoningin (mevrouw Tax rilde), gedrapeerd in een rode cape? Dat glimlachje vertrouwde ze al helemaal niet. Er was meer dat haar niet beviel, al wist ze op dat moment niet goed te bedenken wat dat precies was. (Van Keulen, 1997, p. 26).

Haar man, daarentegen, valt direct voor de charmes van de vampier, die hem met haar lenige tong gemakkelijk om haar vinger weet te winden. De volledig betoverde meneer Tax krijgt het voor elkaar zijn vrouw ervan te overtuigen Luzabel als dienstmeid en oppas in huis te nemen, niet wetende dat hij zijn dochter hiermee in groot gevaar brengt.

Over het algemeen kan Frank Tax geen slechte vader worden genoemd. Hij is op bepaalde vlakken juist erg zorgzaam en bekwaam, en zorgt er bijvoorbeeld voor dat het lievelingseten van Anneke, stoofpeertjes met bessensap en kaneel, altijd in huis is. Zijn vaderlijke intuïtie schiet echter jammerlijk tekort wanneer het wordt geconfronteerd met de schoonheid van Luzabel, die misbruik maakt van zijn affectie en hem eigenlijk maar een 'flapdrol' vindt (Van Keulen, 1997, 56). Op onbeholpen wijze probeert hij indruk te maken op de knappe gravin, zonder door te hebben dat hij hiermee de ontvoering van zijn eigen dochter faciliteert. Het is dan ook niet meneer Tax, maar zijn vrouw Loes die uiteindelijk de ware aard van Luzabel ontdekt en het voortouw neemt in de zoektocht naar de plotseling spoorloos verdwenen Anneke. Terwijl haar man enkel wartaal kan uitslaan en in paniek met zijn vuisten op tafel begint te slaan bij de gedachte aan zijn door vampiers verslonden dochter, neemt mevrouw Tax 'direct het heft in handen' (Van Keulen, 1997, p. 101). Zij toont meer moed en doorzettingsvermogen dan haar man, bijvoorbeeld wanneer op een gegeven moment de kans zich voordoet een houten staak door het hart van een slapende Luzabel te steken. Zowel meneer Tax als Dannie, het vriendje van Anneke, zijn terughoudend, maar mevrouw Tax is tot alles in staat wanneer het haar dochter betreft:

Ondanks zijn heldenbloed begreep Dannie wel dat het geen eenvoudig karwei was. Zijn handen trilden om de pook.

'Astublieft,' smeekte hij meneer Tax, 'zou u het willen doen?'

'Ik...?' zei meneer Tax, veel te aarzelend naar de zin van zijn vrouw.

'Wat doe je met een schadelijk onkruid? Met een giftig gewas? Uitroeien!' zei mevrouw Tax koelbloedig. 'En wat hier ligt, is niets méér. Integendeel, ze is veel gevaarlijker! Man, kijk dan toch ook niet naar die gewetenloze helleveeg. Denk aan wat ze met onze dochter heeft gedaan!' (Van Keulen, 1997, p. 126).

Het gemak waarmee Frank Tax zich laat afleiden door het verleidelijke vertoon van Luzabel en daarvoor zijn vaderlijke verantwoordelijkheden laat versloffen, zorgt ervoor dat hij, net als Morlando, zeer dicht in de buurt komt van het type vader dat door Tropp en Kelly (2015) de 'bumbling dad' wordt genoemd. Het vaderschap van meneer Tax vervalt echter niet in tragiek, omdat hij niet ongelukkig is in zijn tweederangs rol. Dat zijn vaderlijke bijdrage beperkt blijft tot het assisteren van zijn vrouw, lijkt hem niet te deren. Hij doet dit met liefde:

'Mijn moedige Loes,' zei meneer Tax en hij trok haar naar zich toe. 'Ik volg je blindelings.' (Van Keulen, 1997, p. 127).

5.4. Eef uit *Tommie Station*

Het vaderpersonage in *Tommie Station*, de vrijwel altijd vrolijke Eef, is bij aanvang van het verhaal nog geen vader. Ondanks zijn doorgaans opgewekte persoonlijkheid, knaagt er bij tijd en wijle een gevoel van droefenis aan hem. Hij is eenzaam en wenst dat de zo nu en dan oorverdovende stilte uit zijn leven verdwijnt:

De rimpels op zijn voorhoofd fronsten en zijn mond had er geen zin meer in om te lachen. Je zou er treurig van raken als je hem zo zag. Het is waar dat ik weinig nodig heb, dacht Eef dan. Maar het is ook waar dat ik het nu toch te stil en te leeg vind. Op de zolder staat zelfs helemaal niets, die is zo leeg als een hoed. O, wat is het hier saai! Hoe prettig zou het niet zijn nóg een bord en kopje op tafel te zetten... (Van Keulen, 1985, p. 13).

Zijn wensen worden beantwoord in de gedaante van baby Tommie Station. Een jongetje, dat door Eef wordt gevonden in een achtergelaten sporttas langs het spoor. Vertederd door dit 'klein mirakel', besluit de eenzame machinist hem mee te nemen, waardoor zijn leven eindelijk niet meer zo stil, saai en eentonig is als voorheen (Van Keulen, 1985, p. 22).

Net zoals de hoofdpersonen uit een epos, lopen de kersverse vader en zoon echter tegen enkele hindernissen aan die zij moeten zien te overwinnen, willen zij hun gelukkig samenzijn kunnen behouden. Deze obstakels worden bovenal belichaamd door de eigenaren van de cafetaria die onderdeel is van het station. Meneer en mevrouw Bokker hebben meteen een hekel aan de kleine Tommie en lijken het niet te kunnen verkroppen dat hun buurman nu wél gelukkig is, in tegenstelling tot zichzelf. Het doortrapte koppel probeert onder andere het weeshuis ervan te overtuigen dat Eef geen goede vader zou zijn voor zijn zoon:

Ik sgrrijf niet om een kleinegeit maar om iets onfatsoenliks. Er is hier een verfelende masjnist die altijd alleen was en nu ineens een kind heb. Hij heb het vast gestolen! Hij neemt dat kind altijd mee in de trein en hij woont in een veels te klein huis, dat ken niet goet wezen! (Van Keulen, 1985, p. 25).

Wanneer dit niet werkt, laten ze onder andere de schoolinspectie komen en huren de zus van meneer Bokker in om zich voor te doen als Tommies biologische moeder, zodat zij hem kan opeisen om hem vervolgens mee te nemen:

'Hoor je het goed, kale?' zei mevrouw Bokker. 'Deze dame is de moeder van Tommie. Eindelijk, na jaren van verdriet, vindt ze haar kind terug.' Mevrouw Bokker deed of ze een traan wegpinkte: 'O, is het niet machtig ontroerend?'

'Ik heb geen moeder en ik hoef geen moeder,' zei Tommie. (Van Keulen, 1985, p. 68).

Een leven zonder moeder bevalt Tommie dus prima en samen met Eef weet hij het nare stel te trotseren. Net zoals bij de epische vader het geval is, kent het vaderschap van de eens zo eenzame machinist een goede afloop:

'Er bestaat maar één machinist die gelukkig mijn vader is,' zei Tommie.

'Goddank zullen er altijd ouders bestaan die van hun kinderen houden,' zei Eef. 'Maar er bestaat maar één jongetje dat op het station in een sporttas ter wereld kwam. En dat dat jongetje mijn zoon is... daar ben ik elke dag blij om.' (Van Keulen, 1985, p. 158).

6. Discussie en besluit

Bovenstaande analyse laat zien dat er op inhoudelijk vlak een vrij scherpe grens bestaat tussen de kinderboeken en de volwassenenliteratuur van Mensje van Keulen. De verschillende verhaalstijlen die volgens Erhart het vaderschapsdiscours domineren, zijn duidelijk aanwezig in alle vier de besproken boeken, wat dus ook aangeeft hoe invloedrijk deze stijlen inderdaad zijn. Van Keulen heeft, overeenkomstig de voor haar kenmerkende stijl, de vaders in zowel de jeugd- als volwassenenliteratuur redelijk sullig neergezet. Op dat vlak komen de boeken dus overeen. De knullige inborst van de vaders in haar kinderboeken heeft echter enkel een komisch effect, in tegenstelling tot haar volwassenenboeken waarin het vaderschap als een tragische onderneming wordt voorgesteld. Het epische vaderschap komt bovendien enkel in één van de twee jeugdboeken

voor. De huwelijkse beslomeringen, de mannelijke *Weltschmerz* en het medelijden dat hierdoor wordt opgeroepen bij de lezer, wat volgens Essink zo kenmerkend is voor het oeuvre van Van Keulen, komt in haar jeugdboeken dus niet voor. Waar Hurkmans op het gebied van stijl en vorm weinig verschil bemerkte tussen de kinderboeken en de volwassenenliteratuur geschreven door Van Keulen, laat een analyse naar een voor haar werk karakteristiek thema wel degelijk verschillen zien.

De werkexterne opvattingen van Van Keulen bieden een verklaring. In een interview met eerdergenoemde Van Lierop–Debrauwer geeft zij aan dat het voor haar noodzakelijk is dat kinderboeken goed aflopen, ‘al is het maar op het nippertje’ (Van Lierop–Debrauwer, 1996, p. 416). De problematiek die in haar volwassenenliteratuur zoveel voorkomt, acht Van Keulen niet geschikt voor kinderen. In *Poetics of Children’s Literature* schrijft Zohar Shavit dat wanneer een auteur voor zowel kinderen als volwassenen schrijft, ‘the writer’s recognition of different implied readers’ de verschillen tussen deze teksten kan verklaren (Shavit, 1986, p. 44). Dit lijkt te kloppen waar het Van Keulen betreft. Ook zij houdt er gedurende het schrijfproces speciaal rekening mee dat zij voor kinderen schrijft, vanuit de veronderstelling dat zij andere literaire wensen hebben: ‘Volwassenenboeken zijn te gecompliceerd, te hard’ (Van Lierop, 1996, p. 420). De besproken jeugdboeken laten een optimistischer beeld van het vaderschap zien. Dit sluit aan bij de uitspraak van de Deense filosoof Knud Ejler Løgstrup dat jeugdliteratuur moet bijdragen aan ‘the courage of existence’ (Nyrnes, 2018, p. 84). Het is volgens hem niet de bedoeling dat jeugdboeken kinderen ontmoedigen of hen met een hopeloos gevoel achterlaten. Ook Van Keulen geeft aan dat zij het vreselijk zou vinden als kinderen, na het lezen van één van haar boeken, ongelukkig in hun bed liggen. Het afbeelden van het vaderschap als een ellendige onderneming zou tegen deze opvatting ingaan.

De opinies van zowel Løgstrup als Van Keulen passen binnen het gedachtegoed dat pedagoge Lea Dasberg opvoert in haar werk *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel* (1975). Hierin stelt zij dat de Westerse pedagogiek kinderen in een speciaal voor hen gecreëerd ‘jeugdland’ plaatst (Dasberg, 1984, p. 20). Dat is een gebied waarin kinderen op een beschermde en positieve manier kennis kunnen maken met de wereld, en waarin zij zo min mogelijk worden geconfronteerd met de onaangename en zorgwekkende aspecten ervan. Dat niet elke vader het vaderschap als leuk ervaart, niet elke vader van zijn kinderen houdt, en dat het vaderschap om allerlei redenen tragisch kan uitpakken, is volgens het concept ‘jeugdland’ iets dat kinderen (nog) niet hoeven te weten. De problemen waar volwassenen als ouders tegenaan kunnen lopen, zouden door kinderen niet begrepen worden, en wellicht als beangstigend of verontrustend worden ervaren. Deze kwesties maken idealiter immers geen onderdeel uit van het ‘jeugdland’ waarin zij leven.

Om juist in jeugdliteratuur het vaderschap af te schilderen conform de epische stijl, sluit daarnaast aan bij de gedachte dat kinderen ‘human futures’ zijn, ‘the material from which the future will be made’ (Lee, 2013, p. 1). Media geproduceerd voor kinderen hebben om deze reden vaak de intentie, expliciet dan wel impliciet, ‘to shape the future from the stance of the present’, zodat eerstgenoemde er hopelijk zo goed mogelijk uit zal komen te zien (Lee, 2013, p. 1). Met de toekomstgerichte en progressieve aard van jeugdliteratuur in het achterhoofd, valt het te verklaren dat tragische vaders die nostalgisch terugblikken naar een gouden verleden geen rol spelen in de jeugdboeken van Van Keulen, en dat de nieuwerwetse, epische en ‘androgynous fathers’, de vaders van de toekomst, dat juist wel doen. De grenzen tussen kinder- en volwassenenliteratuur zijn dus niet zo vervaagd als het grensverkeerdebat soms doet lijken. Op bepaalde vlakken houden schrijvers er verschillende ideeën op na welke literatuur jonge en oudere lezers nodig hebben, hoe zij deze literatuur ervaren, en wat ze ervan verwachten. Zolang kinderen en volwassenen worden gezien als twee verschillende groepen mensen, zullen er ook boeken voor hen worden geschreven die tot op zekere hoogte van elkaar te onderscheiden zijn.

Bibliografie

- Anderson, Lars (2011). *Sterke vaders*. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus.
- Bakker, Nelleke (1998). Om de toekomst des vaderlands: de laatnegentiende–eeuwse herontdekking van de vader als opvoeder van het Nederlandse gezin. *Kind en adolescent* (19), 27–30.
- Bisseling, Willem (2019). *Vader op komst*. Amsterdam: Boekeryj.
- Dasberg, Lea (1984). *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel*. Meppel, Amsterdam: Boom
- Erhart, Walter (2012). Father figures in literature 1900/2000. In Mechtild Oechsle, Ursula Müller en Sabine Hess (Eds.), *Fatherhood in Late Modernity. Cultural Images, Social Practices, Structural Frames* (61–78). Opladen, Berlijn, Toronto: Verlag Barbara Budrich.

- Essink, Femke (2018, 17 oktober). Het juk van de liefde. *De Groene Amsterdammer*.
- Gillis, John R. (1996). *A World of Their Own Making: Myth, Ritual, and the Quest for Family Values*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hooghiemstra, Daniela (2016, 6 juli). Ik vond al die vrije seks behoorlijk irritant. *De Volkskrant*.
- Hoven van, Peter (1991). Grensverkeer. *Raster* (56), 142–161.
- Hurkmans, Nicole (2008). Waar liggen de grenzen nog? Een onderzoek naar vier dubbelpublieksauteurs. *Literatuur zonder leeftijd* (22), 98–114.
- Keulen van, Mensje (1972). *Bleekers zomer. Een kleine roman*. Amsterdam: Thomas Rap.
- Keulen van, Mensje (1985). *Tommie Station*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij B.V.
- Keulen van, Mensje (1997). *Vrienden van de maan*. Groningen: Wolters–Noordhoff B.V.
- Keulen van, Mensje (2006). *Engelbert*. Amsterdam: Amstel Uitgevers B.V.
- King, Laura (2015). *Family Men. Fatherhood & Masculinity in Britain, c. 1914–1960*. Oxford: Oxford University Press.
- LaRossa, Ralph (1997). *The Modernization of Fatherhood. A Social and Political History*. Chicago en Londen: The University of Chicago Press.
- Lee, Nick (2013). *Childhood and Biopolitics. Climate Change, Life Processes and Human Futures*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lierop–Debrauwer van, Helma (1996). 'Het kwaad gaat eraan.' Helma van Lierop–Debrauwer in gesprek met Mensje van Keulen. *Literatuur zonder leeftijd* (10), 414–423.
- Lierop–Debrauwer van, Helma (1999). Crossing the Border. Authors Do It, but Do Critics? The Reception of Dual-Readership Authors in the Netherlands. In Beckett, Sandra L. (1999), *Transcending Boundaries: Writing for a Dual Audience of Children and Adults* (3–12). New York: Garland Publishing.
- Menkhorst, Roos (2019, 26 april), Dat ik mijn moeders achternaam kreeg, was een daad tegen het patriërchaat. 'Het voelde als een opdracht'. *Trouw*.
- Milkie, Melissa A. en Kathleen E. Denny (2014). Changes in the Cultural Model of Father Involvement: Descriptions of Benefits to Fathers, Children, and Mothers in Parents' Magazine, 1926–2006. *Journal of Family Issues* (35), 223–253.
- Nyrnes, Aslaug (2018). The Nordic Winter Pastoral: A Heritage of Romanticism. In Nina Goga, Lykke Guanio–Uluru, Bjorg Oddrun Hallas & Aslaug Nyrnes (Eds.), *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures. Nordic Dialogues* (75–88). Cham: Palgrave Macmillan.
- Oechsle, Mechtild, Ursula Müller en Sabine Hess (2012), Fatherhood in late modernity. In Mechtild Oechsle, Ursula Müller en Sabine Hess (Eds.), *Fatherhood in Late Modernity. Cultural Images, Social Practices, Structural Frames* (9–36). Opladen, Berlijn, Toronto: Verlag Barbara Budrich.
- Piekartz von, Hessel (2019, 14 juni). Waarom de crèche vrijwel altijd de moeder belt en nooit de vader. *De Volkskrant*.
- Rotundo, E. Anthony (1985). American Fatherhood. A Historical Perspective. *American Behavioral Scientist* (29), 7–25.
- Schmitz, Rachel M. (2016). Constructing Men as Fathers: A Content Analysis of Formulations of Fatherhood in Parenting Magazines. *Journal of Men's Studies* (24), 3–23.
- Shavit, Zohar (1986). *Poetics of Children's Literature*. Athene en Londen: The University of Georgia Press.
- Tropp, Laura en Janice Kelly (2015). Introduction: Changing Conceptions of the Good Dad in Popular Culture. In Laura Tropp en Janice Kelly (Eds.), *Deconstructing Dads. Changing Images of Fathers in Popular Culture* (xi–xx). Lanham: Lexington Books.
- Vries de, Anne (1990). Het verdwijnende kinderboek. Opmattingen over jeugdliteratuur na 1980. *Leesgoed* (17), 64–68.
- Vries de, Herma (2003). Grip op het ongrijpbare, stijlonderzoek in de praktijk. *Literatuur zonder leeftijd* (17), 76–88.

O implikaturze konwersacyjnej w ujęciu interlingwalnym

Abstract. According to Taguchi and Roever (2017), understanding implicatures is an important part of foreign language learners' pragmatic competence, and as such should be included in the classroom practice. The question how it should be taught arises – especially since the current research (see: Rose and Kasper 2001) within the field of interlanguage pragmatics suggests that there are multiple factors which influence the comprehension of implicatures in a foreign language, one of them being the exposure to accurate pragmatic models in authentic communication. Yet the textbooks are found to include a rather insufficient number of proper pragmatic samples, especially implicatures.

In this paper I analyze the place the implicature takes within the field of interlanguage pragmatics and present a short overview of current research. Eventually, I argue the importance of implicature in the process of foreign language teaching and learning, using Dutch as an example.

Keywords: pragmatics, conversational implicature, interlanguage pragmatics, theory of relevance

1. Wprowadzenie

Zagadnienia z obszaru pragmatyki językowej i glottodydaktyki łączą się na polu tzw. pragmatyki interlingwalnej (Taguchi, Roever 2017: 17–18). W ramach niniejszego artykułu krótko nakreślona zostaje historia tej dyscypliny i przedstawione najważniejsze obszary jej zainteresowań. Szczególną uwagę poświęca się pojęciu implikatury konwersacyjnej. Artykuł składa się z dwóch części: w pierwszej z nich zawarto teoretyczne rozważania nad definicją i znaczeniem implikatury konwersacyjnej w kontekście interlingwalnym. Punkt wyjścia stanowi teoria Grice'a (1967), która następnie zostaje zestawiona z konkurencyjnymi koncepcjami, takimi jak teoria relewancji Sperbera i Wilson (1987). Rozważania teoretyczne zamyka opis stanu badań nad implikaturą konwersacyjną w kontekście interlingwalnym.

Druga część publikacji ma na celu zestawienie teoretycznych założeń pragmatyki interlingwalnej z praktyką glottodydaktyków. Punktem wyjścia jest analiza podręczników do nauczania języka niderlandzkiego jako obcego przeprowadzona pod kątem występowania w nich implikatur konwersacyjnych. Analiza posłuży wyciągnięciu wniosków na temat miejsca implikatury konwersacyjnej w procesie dydaktycznym i różnic między teoretycznymi założeniami pragmatyki interlingwalnej a praktyką glottodydaktyków.

2. Pragmatyka interlingwalna

Autorstwo terminu interlingwalność przypisuje się Selinkerowi (Selinker 1972, Taguchi, Roever 2017: 17). Zgodnie ze sformułowaną przez niego teorią, nauka języka obcego wiąże się z utworzeniem przez osobę uczącą się indywidualnego systemu językowego. System ten nie pokrywa się w całości ani z systemem języka ojczystego danego użytkownika, ani z systemem języka docelowego. Tym samym trafia on do przestrzeni „pomiędzy językami”. To zjawisko Selinker określił mianem interlingwalności (Selinker 1972: 213–214). Wraz z teorią Selinkera pojawiły się próby zastosowania nowego terminu i włączenia go do obszaru badań istniejących dyscyplin. Pragmatyka interlingwalna łączy ze sobą dwie dziedziny o interdyscyplinarnym charakterze: dydaktykę języków obcych oraz pragmatykę. Jak piszą Blum–Kulka i Kasper (1993):

Jak sama nazwa wskazuje pragmatyka interlingwalna jest częścią dwóch dyscyplin, z których obie mają charakter interdyscyplinarny. W ramach glottodydaktyki, stanowi jedną z wielu interlingwalnych subdyscyplin, takich jak fonologia, morfologia, składnia czy semantyka interlingwalna. W ramach pragmatyki nabiera socjolingwistycznego, psycholingwistycznego lub po prostu lingwistycznego charakteru, w zależności od tego, jaką definicję pragmatyki przyjmujemy (1993: 3).¹

Jedna z pierwszych definicji pragmatyki interlingwalnej sprowadzała zakres jej zainteresowań do badań nad „użyciem i przyswojeniem wzorców działań językowych w języku obcym” (Blum–Kulka, Kasper 1993: 3). Z kolei Kasper i Dahl (1991) definiowały pragmatykę interlingwalną jako dziedzinę zajmującą się badaniami nad przyswajaniem i produkcją aktów mowy oraz tym, jak wiedza o funkcjonowaniu aktów mowy w języku obcym jest nabywana (Kasper, Dahl 1991: 216). Niezależnie jednak od przyjętego zakresu tematycznego grupami badanymi miały początkowo być wyłącznie osoby nienatywne, uczące się języka obcego (Blum–Kulka, Kasper 1993: 3).

Według Blum–Kulki i Kasper (1993: 3) takie ograniczenie obszaru badań pragmatyki interlingwalnej może być zbyt surowe, a wśród jej zainteresowań należy uwzględnić również użytkowników wielojęzycznych, biegle posługujących się kilkoma językami. Nowa definicja dyscypliny powinna również odzwierciedlać zmiany, jakie zaszły na obszarze całej pragmatyki, która przestała być sprowadzana wyłącznie do badań w zakresie teorii aktów mowy. Spośród nowszych definicji można wymienić tę autorstwa Bardovi–Harling (2010: 1), według której pragmatyka stanowi pomost między systemem języka jako takim a jego praktycznym użyciem. Rolą pragmatyki interlingwalnej ma być przeniesienie tego pomostu na obszar nauki języka obcego. Z kolei Taguchi i Roever (2017: 18) jako obszar zainteresowań omawianej dyscypliny podają „umiejętność osób uczących się języka obcego do przyswajania i realizowania funkcji pragmatycznych w języku docelowym”. Określeniem synonimicznym dla pragmatyki interlingwalnej ma być „pragmatyka języka drugiego”, przy czym zastosowania nie będzie miało znane w glottodydaktyce rozróżnienie na naukę języka drugiego i języka obcego. Pragmatyka interlingwalna zajmować się ma zarówno nauką języka w warunkach zinstytucjonalizowanych, jak i w sposób naturalny w środowisku języka docelowego (Taguchi, Roever 2017: 28). Wprowadzony zostaje również termin „pragmatyki interkulturowej”, która ma zajmować się badaniami nad komunikacją osób posługujących się wspólnym językiem, ale pochodzących z różnych kultur (Taguchi, Roever 2017: 15). Pragmatyka interkulturowa może więc utworzyć przestrzeń do badań nad natywnymi użytkownikami danego języka lub osobami, których nie można sklasyfikować jako uczące się języka obcego.

Zgodnie z najnowszymi interpretacjami pragmatyki interlingwalnej nie rozpatruje ona już zachowań językowych pod względem ich poprawności lub niepoprawności w konkretnych kontekstach, a raczej przyjmuje, że poprawność relacji pomiędzy kontekstem a wypowiedzią jest zjawiskiem płynnym, ulegającym przemianom i szczególnie niedookreślonym w warunkach rosnącej wielokulturowości społeczeństw (Taguchi, Roever 2017: 20).

Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto założenia zgodne z opisaną teorią Taguchi i Roever (2017). Obszar badań pragmatyki interlingwalnej nie jest więc sprowadzany do teorii aktów mowy, lecz obejmuje wszystkie zagadnienia, którymi zajmuje się pragmatyka jako taka, przenosząc je na grunt glottodydaktyczny. Jednocześnie grupą badaną są wszystkie osoby uczące się języka obcego – niezależnie od tego, gdzie i w jaki sposób nauka ta przebiega.

3. Miejsce implikatury konwersacyjnej w obszarze badań pragmatyki interlingwalnej

Przyswajanie (rozwijanie) umiejętności pragmatycznych w języku obcym stanowi jeden z głównych obszarów zainteresowań pragmatyki interlingwalnej. Pod pojęciem umiejętności pragmatycznych wymienia się m.in. posługiwanie się aktami mowy, znajomość schematów interakcji czy zdolność interpretacji implikatur konwer-

¹ As its name betrays, interlanguage pragmatics belongs to two different disciplines, both of which are interdisciplinary. As a branch of Second Language Acquisition Research, ILP is one of several specializations in interlanguage studies, contrasting with interlanguage phonology, morphology, syntax and semantics. As a subset of pragmatics, ILP figures as a sociolinguistic, psycholinguistic, or simply linguistic enterprise, depending on how one defines the scope of „pragmatics” (wszystkie cytaty przetłumaczone przez autorkę)

² use and acquisition of linguistic action patterns in a second language

³ L2 learners’ ability to comprehend and perform pragmatic functions in a target language

sacyjnych (Taguchi, Roever 2017: 146). Wspomniane powyżej umiejętności pragmatyczne wchodzi w skład tzw. „kompetencji pragmatycznej”, której definicja i zakres różnią się w zależności od przyjmowanego modelu biegłości językowej. Można tutaj wymienić m.in. model Bachmana (1990) oraz Europejski System Opisu Kształcenia Językowego (2001). Zgodnie z teorią Bachmana kompetencja pragmatyczna wyraża się przede wszystkim w umiejętności posługiwania się aktami mowy (kompetencja illokucyjna), stosowaniu właściwego w danym kontekście komunikacyjnym rejestru oraz zwrotów i wyrażen idiomatycznych dla danego języka (kompetencja socjolingwistyczna) (Bachman 1990: 89–92). Z kolei w Europejskim Systemie Opisu Kształcenia Językowego spectrum umiejętności wchodzących w skład kompetencji pragmatycznej jest szersze i zawiera m.in. przestrzeganie zasad współpracy Grice’a, zdolności związane z interakcją (np. umiejętność zabierania głosu, rozwijania tematu czy budowania wypowiedzi spójnych pod względem logicznym i gramatycznym) oraz tworzenie tekstów mówionych i pisanych służących określonym celom funkcjonalnym (Rada Europy 2001: 123–130).⁴

Nie wszystkie części składowe kompetencji pragmatycznej znajdują się w obszarze zainteresowań pragmatyki interlingwalnej i nie wszystkim poświęca się tyle samo uwagi. Taguchi i Roever (2017) zauważają: „Podobnie jak w przypadku innych obszarów badań pragmatyki interlingwalnej, badania z zakresu rozwoju [pragmatycznego] w znacznej większości skoncentrowane są wokół teorii aktów mowy. Najnowsze prace badawcze skupiają się także na rozwoju umiejętności interakcyjnych. Znanych jest znacznie mniej badań naukowych, które przeprowadzone były w kontekście uczenia się konstrukcji typu *routine formulae* oraz implikatur”⁵ (2017: 146). Zarówno z powyższego cytatu, jak również z omawianych pokrótce modeli Bachmana (1990) i Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego (2001) wynika, że implikatura nie zajmuje centralnego miejsca w obszarze badań pragmatyki interlingwalnej. W teorii Bachmana (1990) termin ten nie pojawia się wcale. W Europejskim Systemie Opisu Kształcenia Językowego (2001) nie jest wymieniony w sposób bezpośredni, a jedynie wynika ze wspomnianych zasad współpracy Grice’a. Wreszcie Taguchi i Roever (2017) zauważają, że w ramach pragmatyki interlingwalnej implikaturze poświęca się mniej prac badawczych niż pozostałym elementom rozwoju pragmatycznego.

Pojęcie implikatury konwersacyjnej zostało wprowadzone do współczesnego językoznawstwa przez Grice’a (1967). Termin ten wypływa bezpośrednio ze sformułowanej przez tego samego badacza zasady współpracy. Według Grice’a komunikacja jest efektem współdziałania wszystkich jej uczestników, którzy dążą do realizacji określonych celów komunikacyjnych. Aby umożliwić osiągnięcie tych celów i sukces komunikacyjny, każda wymiana zdań odbywa się w oparciu o szereg zasad, nazywanych przez Grice’a maksymami współpracy. Są to: 1) maksyma jakości; 2) maksyma ilości; 3) maksyma relewancji; oraz 4) maksyma sposobu (Grice 1967). Oznaczają one, że wkład uczestnika komunikacji w wymianę zdań powinien być odpowiednio: 1) zgodny z prawdą; 2) zawierający wymaganą na danym etapie ilość informacji; 3) zgodny z tematem prowadzonej rozmowy; 4) zbudowany w przejrzysty i możliwie pozbawiony dwuznaczności sposób (Grice 1967). Ponadto przyjmuje się, że wszyscy uczestnicy komunikacji porozumiewają się z poszanowaniem opisanych maksym i zasady współpracy. Jeśli jednak jeden z rozmówców zdaje się nie przestrzegać zasad Grice’a, a jego wypowiedź narusza którąś z powyższych maksym, może dojść do wystąpienia implikatury konwersacyjnej. Można rozważyć następujący przykład: Jan jest w trudnej sytuacji finansowej. Prosi Annę o pożyczkę. Anna zgadza się i daje Janowi pieniądze. Mija kilka miesięcy, jednak Jan nie zwraca pożyczki. Anna postanawia go odwiedzić i wywiązuje się następująca rozmowa:

Anna: Kiedy oddasz pieniądze, które ode mnie pożyczyłeś?

Jan: Wyjątkowo suche jest lato w tym roku.

Odpowiedź Jana narusza maksymę relewancji, ponieważ wydaje się nie być w żaden sposób związana z zadaniem przez Annę pytaniem. Zgodnie z teorią Grice’a (1967) należy uznać ją za przykład implikatury

⁴ Wspomniane powyżej modele biegłości językowej stanowią jedynie przykład. Więcej na temat ewolucji tego pojęcia i zakresu poszczególnych kompetencji piszą m.in. Amirian et al. (2017), Czechowska (2004), Hulstijn (2009), Żurek (2006).

⁵ Similar to other areas of L2 pragmatics research, the vast majority of work in the area of development has been done on speech acts, with recent research also describing development of interactional abilities. Significantly less research exists on the learning of routine formulae and implicature.

konwersacyjnej. Jeśli Anna wyjdzie jednak z założenia, że Jan mimo wszystko pragnie przestrzegać zasady współpracy, będzie mogła powiązać jego odpowiedź ze swoim pytaniem. Możliwymi interpretacjami byłyby: 1) Nie chcę o tym rozmawiać; 2) Nie mam twoich pieniędzy; 3) Nie planuję oddawać ci pieniędzy; 4) Nie wiem, kiedy oddam ci pieniądze. Możliwości interpretacyjnych może być kilka, a ich właściwy wybór jest zależny m.in. od szerszego kontekstu komunikacyjnego czy relacji pomiędzy uczestnikami wymiany zdań. Taguchi i Roever (2017: 20) zauważają, że nie zawsze można definitywnie ocenić poprawność danej interpretacji, ponieważ może ona mieć charakter subiektywny, zmieniający się w czasie czy zależny od innych zmiennych.

Powyższy przykład ilustruje działanie implikatury konwersacyjnej. Grice (1967: 95, 103) wyróżnia jeszcze implikaturę konwencjonalną, w której nośnikiem znaczenia implikowanego jest konwencjonalne znaczenie poszczególnych wyrazów w danej wypowiedzi. Typologia implikatur została rozwinięta dalej przez Boutona (1994), Levinsona (2000) czy Arsenault (2014). Wśród krytyków teorii Grice'a (1967) można wymienić m.in. Horna (1972, 1988), Lakoffa (1975) czy Gazdara (1979). Liczne propozycje modyfikacji teorii Grice'a doprowadziły w końcu do powstania tzw. pragmatyki neo-Grice'owskiej. W obszarze tej dziedziny dalej poszerzono typologię implikatur, m.in. wprowadzając pojęcie implikatury skalarnej czy składnikowej (Levinson 2010: 152). W ramach niniejszego artykułu opisywane będą jednak jedynie implikatury konwersacyjne.

Teoria Grice'a (1967) posłużyła za punkt wyjścia m.in. dla Sperbera i Wilson (1986), autorów tzw. teorii relewancji, którzy proponują aby rozpatrywać komunikaty przede wszystkim w kontekście ich stosowności względem przebiegu komunikacji. Zgodnie z teorią relewancji uczestnicy komunikacji dążą do zoptymalizowania procesów poznawczych i zdobywania jak największej ilości informacji przy jak najmniejszym wysiłku. Z tego powodu dokonują selekcji komunikatów na podstawie ich relewancji względem procesu komunikacyjnego i zakładanych celów komunikacyjnych (Sperber, Wilson 1986: 46). Przyjmując teorię Sperbera i Wilson (1986), należy założyć, że komunikacja wymaga w rzeczywistości mniejszej współpracy pomiędzy jej uczestnikami, niż zakładał Grice. Ponadto stosowanie się do wszystkich maksym Grice'a przestaje być konieczne, a Sperber i Wilson (1986) sprowadzają je do jednej: maksymy relewancji (Sperber, Wilson 1986: 162).

Porównując teorię Grice'a (1967) z teorią Sperbera i Wilson (1986), Horn (2005) zauważa, że opisują one komunikację z dwóch perspektyw – Grice z perspektywy nadawcy, a Sperber i Wilson z perspektywy odbiorcy. Jak pisze Horn:

Cel Grice'a, którym jest sformułowanie wyjaśnienia opinii nadawcy (której implikatura konwersacyjna jest ważną częścią) jest daleki od celów zwolenników teorii relewancji, które zakładają utworzenie psychologicznego modelu poznawczego interpretacji wypowiedzi, który nie będzie miał za zadanie odpowiadać na pytania, jak i dlaczego nadawca przekazuje dany komunikat, biorąc pod uwagę to, co chce przekazać (Horn 2005: 194 za Carston 2005: 303).⁶

Niezależnie jednak od tego, czy komunikację opisuje się z perspektywy nadawcy czy odbiorcy, ani czy przyjmuje się cztery czy jedną maksymę współpracy (a co za tym idzie – cztery lub jeden rodzaj implikatury konwersacyjnej), opisana powyżej ewolucja myśli i teorii komunikacji opartych na istnieniu implikatury konwersacyjnej pokazuje, że jest to zagadnienie niepozabawione znaczenia dla współczesnych badaczy. W kontekście niniejszej publikacji największe znaczenie mają badania z obszaru pragmatyki interlingwalnej, a więc nie pragmatyki jako takiej. Wśród badaczy zajmujących się implikaturą konwersacyjną w ujęciu interlingwalnym można wymienić Boutona (1988, 1994, 1999), Garcia (2004) czy Ishiharę i Cohen (2010). Badania Boutona skoncentrowane są przede wszystkim na umiejętności posługiwania się implikaturą konwersacyjną w języku angielskim wśród studentów obcego pochodzenia w Stanach Zjednoczonych. Celem było znalezienie odpowiedzi na pytanie, na ile pochodzenie i zaplecze kulturowe wpływają na sposób posługiwania się implikaturą konwersacyjną i proces uczenia się jej. Bouton udowodnił nie tylko, że tło kulturowe ma duże znaczenie w procesie nauczania implikatury konwersacyjnej, ale również że skuteczniej można jej uczyć w sposób bezpośredni, na przykład sięgając do wiedzy metalingwistycznej uczących się. Garcia (2004) przeprowadził

⁶ Grice's goal of developing an account of speaker meaning (of which implicature constitutes a proper subpart) is distinct from Relevance theorists' goal of developing a cognitive psychological model of utterance interpretation, which does not address the question of how and why the speaker, given what she wants to convey, utters what she utters

badania na grupach studentów języka angielskiego o różnych poziomach zaawansowania, które pozwoliły stwierdzić, że ogólna biegłość językowa ma wpływ na umiejętność posługiwania się implikaturą konwersacyjną. Szczególne znaczenie w kontekście niniejszego artykułu ma badanie przeprowadzone przez Ishiharę i Cohen (2010), w ramach którego badacze przeanalizowali podręczniki do nauczania języka angielskiego pod kątem występowania w nich implikatur konwersacyjnych. Celem badania było określenie w jakim stopniu to zjawisko językowe uwzględniane jest w materiałach dydaktycznych i – tym samym – na kursach językowych. Jak piszą Ishihara i Cohen (2010):

Chociaż niebezpośrednie komunikaty przekazywane za pomocą implikatur konwersacyjnych są powszechne w naszej codziennej komunikacji, niewiele przykładów takich konstrukcji pojawia się w podręcznikach do nauczania języka angielskiego jako drugiego/obcego. Nawet jeśli implikatura pojawia się w dialogach w podręczniku, autorzy nie podkreślają komunikatów przekazanych niebezpośrednio i często nie wskazują jak język i kontekst wpływają na siebie, aby przekazać treść (2010: 148).⁷

Według Ishihary i Cohen (2010) podręczniki do nauczania języka angielskiego często nie zawierają odpowiedniej liczby implikatur konwersacyjnych, a jeśli takowe się pojawiają, nie zostają omówione przez autorów podręcznika. Obserwując braki pojawiające się w podręcznikach do nauki języka angielskiego, pojawia się pytanie czy w przypadku materiałów do nauki innych języków obcych sytuacja przedstawia się podobnie.

4. Praktyka glottodydaktyków

Powyższy opis stanu badań pokazuje, że implikatura konwersacyjna jest przedmiotem badań językoznawczych prowadzonych z różnych perspektyw (biegłości językowej, pochodzenia kulturowego czy sposobu nauczania). Wyniki tych badań pokazują, że istnieją sposoby nauczania implikatury konwersacyjnej w języku obcym (por. Bouton 1994). Pojawia się więc pytanie o włączenie implikatury konwersacyjnej (w sposób bezpośredni lub pośredni) do procesu nauczania. Aby odpowiedzieć na pytanie w jakim stopniu implikatura konwersacyjna występuje w kursach języka niderlandzkiego jako obcego, przeprowadzona została analiza podręczników do nauki tego języka na poziomie A0–A2. Ze względu na ograniczenia, jakie na autora nakłada forma artykułu, na łamach niniejszej publikacji omówione zostaną dwa wybrane podręczniki. Daty ich początkowych publikacji stanowią będą jednocześnie ramy czasowe badania. Oba podręczniki skierowane są do osób dorosłych z wyższym wykształceniem i stanowią jednocześnie część kompletnej metody (serii podręczników).

Pierwszym podręcznikiem jest *Help! Kunt u mij helpen?* wydany w obecnej formie po raz pierwszy w 1998 roku przez wydawnictwo NCB Uitgeverij. Składa się z 1 lekcji wprowadzającej i 15 lekcji tematycznych, dotyczących kolejno: zawierania znajomości, przemieszczania się, odwiedzania kawiarni i restauracji, spotykania się, świętowania, robienia zakupów, życia domowego, życia zawodowego, wolnego czasu, podróżowania, opowiadania o przeszłości, zdobywania informacji, zdrowia, historii i poszukiwania pracy.

Drugi podręcznik to *De Opmaat*, wydany w 2010 roku przez wydawnictwo Boom. Składa się z 10 lekcji tematycznych dotyczących kolejno: zawierania znajomości, świętowania, robienia zakupów, przemieszczania się, wolnego czasu, życia domowego, zdrowia, wyglądu zewnętrznego i charakteru, edukacji i pracy, opowiadania o przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

Poniżej przedstawiona zostaje analiza obu podręczników, przeprowadzona pod kątem występowania w nich implikatur konwersacyjnych. Celem jest odpowiedzenie na pytanie, jak zmieniły się materiały dydaktyczne do nauczania języka niderlandzkiego jako obcego w ciągu przeszło dziesięciu lat dzielących publikację obu podręczników. Analizie poddano jedynie treść samych podręczników: ewentualne materiały dodatkowe oferowane przez wydawnictwa lub treści stron internetowych, do których odsyłają podręczniki, nie są brane pod uwagę.

⁷ Similarly, while implicit messages expressed through conversational implicature are common in our everyday interaction, few examples of these were present in these ESL/EFL textbooks. Even when implicature was included in the textbook dialogues, the textbooks sometimes failed to flag those messages which were conveyed implicitly and often did not point out how the language and the context interacted to convey the message.

Tabela 1

**Występowanie implikatury konwersacyjnej w podręczniku do nauczania języka niderlandzkiego
jako obcego *Help! Kunt u mij helpen?***

	Temat	Występowanie implikatury konwersacyjnej	Sposób omówienia implikatury konwersacyjnej
1.	wprowadzenie	–	–
2.	zawieranie znajomości	–	–
3.	przemieszczanie się	–	–
4.	odwiedzanie kawiarni i restauracji	–	–
5.	spotykanie się	NL: –Heb je zin om bij mij te komen? –Ik heb geen vervoer. PL: –Czy masz ochotę mnie odwiedzić? –Nie mam żadnego środka transportu.	–
6.	świętowanie	–	–
7.	robienie zakupów	–	–
8.	dom	–	–
9.	życie zawodowe	–	–
10.	czas wolny	NL: –Ik ga regelmatig naar concerten. En ik lees graag. –Nou, geef mij maar een stripboek! PL: –Regularnie chodzę na koncerty i chętnie czytam książki. –Cóż, tylko daj mi komiks.	–
11.	podróżowanie	–	–
12.	opowiadanie o przeszłości	–	–
13.	zdobywanie informacji	–	–
14.	zdrowie	–	–
15.	historia	–	–
16.	poszukiwanie pracy	NL: –Wat doe je deze zomer? –Ik moet de knoop nog doorhakken. PL: –Co będziesz robić tego lata? –Muszę jeszcze przeciąć węzeł	Zdanie „Ik moet de knoop nog doorhakken” zostało wyróżnione i opatrzone poleceniem sprawdzenia jego znaczenia.

Z powyższych danych wynika, że implikatura konwersacyjna pojawia się w trzech lekcjach z szesnastu. Za każdym razem ma formę dialogu, jednak tylko w jednym przypadku autorzy podręcznika zdecydowali się na opatrzenie go komentarzem. Komentarz nie zawiera wyjaśnienia wskazanej implikatury, ani nie odwołuje się do wiedzy metalingwistycznej. Jego zadaniem jest zatem jedynie zwrócenie uwagi na użytą do stworzenia implikatury konstrukcję. W podręczniku występują dwa rodzaje implikatur: implikatura wynikająca z naruszenia zasady relewancji (lekcja 5 – odpowiedź „Nie mam żadnego środka transportu” pozornie nie ma związku z zadaniem pytaniem) oraz implikatura wynikająca z naruszenia zasady jakości (lekcja 10 i 16 – stwierdzenie „Cóż, tylko daj mi komiks” nie powinno być traktowane dosłownie, a oczekiwaną reakcją nie jest podanie komiksu; podobnie w przypadku przykładu z lekcji 16).

Poniżej znajduje się analogiczna analiza przeprowadzona w podręczniku do nauczania języka niderlandzkiego jako obcego *De Opmaat*:

Tabela 2

Występowanie implikatury konwersacyjnej w podręczniku do nauczania języka niderlandzkiego jako obcego *De Opmaat*

	Temat	Występowanie implikatury konwersacyjnej	Sposób omówienia implikatury konwersacyjnej
1.	zawieranie znajomości	–	–
2.	świętowanie	–	–
3.	robienie zakupów	–	–
4.	przemieszczanie się	–	–
5.	czas wolny	–	–
6.	życie domowe	–	–
7.	zdrowie	–	–
8.	wygląd zewnętrzny i charakter	–	–
9.	edukacja i praca	NL: –Met Johan. Is Mieke thuis? –Ja hoor. Ik zal haar even roepen. PL: –Mówi Johan. Czy Mieke jest w domu? –Jasne, już ją wołam.	–
10.	opowiadanie o przeszłości, terażniejszości i przyszłości	–	–

Implikatura konwersacyjna pojawia się tutaj w zaledwie jednej lekcji z dziesięciu. Powstaje ona w wyniku naruszenia maksymy ilości (pytanie Johana „Czy Mieke jest w domu?” nie znaczy dokładnie tego, co sugerują poszczególne jego składniki leksykalne. Nie chodzi bowiem tylko o to, czy Mieke znajduje się w domu, ale również o to by z nią porozmawiać. Odbiorca poprawnie interpretuje pytanie Johana, proponując że poprosi Mieke do telefonu). Podobnie jak w przypadku podręcznika *Help! Kunt u mij helpen?* implikatura nie jest wyróżniona w tekście, autorzy nie oferują również jej objaśnienia.

Wskazane powyżej przykłady stanowią jedynie próbkę analizy. Omówiono zaledwie te implikatury konwersacyjne, które wynikają bezpośrednio z oryginalnej teorii Grice’a, nie uwzględniając późniejszych koncepcji i typologii. Należy również zauważyć, że komunikacja na poziomie A0–A2 jest bardziej okrojona niż na wyższych poziomach – analiza obejmująca kompletne serie podręczników mogłaby zaoferować pełniejsze i wiarygodniejsze wyniki.

5. Wnioski

Od czasu wprowadzenia pojęcia implikatury konwersacyjnej przez Grice’a (1967) przeszła ona stosunkowo długą drogę i znalazła zastosowanie w różnych dziedzinach nauki, m.in. w pragmatyce interlingwalnej. Dotychczas przeprowadzone badania nad implikaturą konwersacyjną w kontekście interlingwalnym pokazują, że może być ona analizowana z różnych perspektyw i łączy się z takimi zagadnieniami jak biegłość językowa, wpływ czynników kulturowych na posługiwanie się językiem czy metody nauczania języków obcych. Jednocześnie zainteresowanie językoznawców nie zawsze przekłada się na praktykę dydaktyczną. Przedstawiona analiza podręczników pokazuje, że implikaturze konwersacyjnej poświęca się niewiele uwagi w podręcznikach do nauczania języka niderlandzkiego jako obcego. Opisane rozważania teoretyczne oraz przedstawione wyniki badań empirycznych mogą stanowić punkt wyjścia do dyskusji nad tym czy i w jaki sposób implikatu-

ra konwersacyjna powinna być włączana do procesów nauczania języka obcego. Biorąc pod uwagę powszechność jej występowania w komunikacji autentycznej, należałoby przyznać jej również miejsce w procesie nauczania. Można rozważyć nie tylko uwzględnienie przykładów implikatur konwersacyjnych w materiałach dydaktycznych, ale również przedstawienie ich objaśnień i możliwych interpretacji.

Bibliografia

- Amirian, Seyyed / Hamid Moqaddam et al. (2017). „Critical Analysis of the Models of Language Proficiency with a Focus on Communicative Models”, (w:) *Theory and Practice in Language Studies* 7 (5) / 2017. Londyn: Academy Publication
- Arsenault, Madeleine (2014). „An Implicature Account of Idioms”, (w:) *International Review of Pragmatics* 6 (1) / 2014. Lejda: Brill: 59–77.
- Bachman, Lyle (1990) *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oksford: Oxford University Press.
- Bardovi-Harlig, Kathleen (2010). „Exploring the pragmatics of interlanguage pragmatics: Definition by design”, (w:) Anna Trosborg (red.), *Pragmatics across languages and cultures*. Berlin: De Gruyter Mouton; 219–260.
- Bouton, Lawrence (1988). „A cross-cultural study of ability to interpret implicatures in English” (w:) *World Englishes* 7 (2) / 1988. New Jersey: Wiley: 183–196.
- Bouton, Lawrence (1994). „Conversational Implicature in a second language: Learned slowly when not deliberately taught”, (w:) *Journal of Pragmatics*. 22 (1) / 1994, Urbana-Champaign: Elsevier: 157–197.
- Bouton, Lawrence (1999). „Developing nonnative speaker skills in interpreting conversational implicatures in English”, (w:) Edward Hinkel (red.), *Culture in second language teaching and learning*. Cambridge: Cambridge University Press: 47–70.
- Czechowska, Anna (2004). „Kompetencja komunikacyjna w glottodydaktyce”, (w:) Anna Dąbrowska (red.), *Wrocławska dyskusja o języku polskim*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.
- Garcia, Paula (2004). „Developmental Differences in Speech Act Recognition: A Pragmatic Awareness Study”, (w:) *Language Awareness* 13 (1) / 2004, Londyn: Taylor & Francis: 96–115
- Gazdar, Gerald (1979) *Pragmatics, implicature, presupposition and logical form*. Nowy Jork: Academic Press.
- Grice, Paul (1967) *Studies in the Way of Words*. Harvard: Harvard University Press.
- Horn, Laurence (1972) *On the semantic properties of logical operators in English*. Mimeo: Indiana University Linguistics Club
- Horn, Laurence (2005) „Current issues in neo-Gricean pragmatics”, (w:) *Intercultural Pragmatics* 2 (2) / 2005, Berlin: De Gruyter Mouton: 191–204.
- Hustijn, Jan (2009) „De kern van taalvaardigheid”, (w:) Albert Backus et al. (red.), *Artikelen van de zesde Anela-conferentie*. Delft: Eburon: 163–172.
- Ishihara, Noriko / Andrew Cohen (2010). *Teaching and Learning Pragmatics: Where language and culture meet*. Harlow: Pearson Longman
- Kasper, Gabriele / Shoshana Blum-Kulka (1993) *Interlanguage Pragmatics*. Oksford: Oxford University Press.
- Kasper, Gabriele / Merete Dahl (1991) „Research methods in interlanguage pragmatics”, (w:) *Studies in Second Language Acquisition*. 2 (13) / 1991, Cambridge: Cambridge University Press, 215–247.
- Lakoff, George (1975) „Pragmatics and Natural Logic”, (w:) Edward Keenan (red.), *Semantics for Natural Languages*. Cambridge: Cambridge University Press: 253–286.
- Levinson, Stephen (2000) *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature Language, Speech and Communication*. Cambridge: MIT Press.
- Levinson, Stephen (2010) *Pragmatyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rada Europy (2001) *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Kenneth / Gabriele Kasper (2001) *Pragmatics in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selinker, Larry (1972) „Interlanguage”, (w:) *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*. 10 (3) / 1972, Berlin: De Gruyter Mouton; 209–231.
- Sperber, Dan / Deirdre Wilson (1986) *Relevance Communication and Cognition*. Oksford / Cambridge: Blackwell
- Taguchi, Naoko / Carsten Roever (2017) *Second Language Pragmatics*. Oksford: Oxford University Press.
- Żurek, Anna (2006) „Model kompetencji językowej Noama Chomsky'ego” (w:) *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 1 (1) / 2006, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe: 49–56.

Voetnoten in de Poolse vertaling van *De reünie* van Simone van der Vlugt

Abstract. Literary translators encounter different translation problems. However, they have to create an understandable, valuable and interesting text for target readers. For this reason, translation scholars have offered several classifications of translation strategies. These translation strategies serve as an instrument for translators, mainly for literary translators, during the translation of culture-specific items. One of the translation strategies is footnotes.

The subject of this article is the footnotes applied to culture-specific items in the Polish translation of the thriller *De reünie* by Simone van der Vlugt. The aim of this article is to analyze the combinations of translation strategies in which the footnotes occur and to examine whether this translation solution has been an appropriate and successful choice in this translation.

The theoretical part is dedicated to the issues associated with footnotes, namely the definition of this term, the selected classifications of translation strategies in which footnotes have been offered as a possible translation solution as well as the opinions of some translation theorists about this translation strategy.

The analysis of the footnotes in the translation of *De reünie* forms the main part of this article. There is discussed a collection of the selected examples with short passages of text, in which they occur.

Keywords: culture-specific items, translation strategies, classifications of translation strategies, footnotes

1. Inleiding

De auteur onderneemt hier een poging om aan de hand van de Poolse vertaling van de roman *De reünie* van Simone van der Vlugt het fenomeen van voetnoten te bespreken die op de Nederlandse cultuurspecifieke elementen werden toegepast. Het doel van dit artikel is om de combinaties van vertaalstrategieën waarin voetnoten voorkomen te analyseren en om na te gaan of deze vertaaloplossing een juiste en succesvolle keuze in deze vertaling was.

Om de bovengenoemde vraagstukken te kunnen onderzoeken, moet er eerst aandacht worden geschonken aan de theoretische kwesties verbonden met voetnoten. In verband daarmee worden de gekozen classificaties van vertaalstrategieën in dit artikel gepresenteerd waarin voetnoten als een mogelijke vertaaloplossing worden voorgesteld. Bovendien wordt er een definitie van dit begrip gepresenteerd. Vervolgens worden opinies van enkele vertaalwetenschappers over deze vertaalstrategie gepresenteerd. Al die kwesties vormen het theoretisch kader van dit artikel.

In het volgende gedeelte van dit artikel wordt de analyse van de voetnoten in de vertaling van *De reünie* besproken. De gekozen voorbeelden zijn voorzien van een kort tekstfragment waarin ze voorkomen.

Tot slot worden conclusies gepresenteerd die op basis van de uitgevoerde analyse worden getrokken.

2. Voetnoten als één van de vertaalstrategieën

Tijdens het vertalen van een tekst en vooral bij vertalen van cultuurspecifieke elementen kunnen vertalers uiteenlopende vertaalproblemen tegenkomen. Niettemin moeten ze een begrijpelijke, waardevolle en interessante tekst voor doeltekstlezers creëren. In verband daarmee zijn classificaties van vertaal-

strategieën¹ door vertaalwetenschappers beschreven, onder andere door Aixelá (2010), Grit (2010) en Hejwowski (2007). Deze vertaalstrategieën dienen als een hulpmiddel voor vertalers, vooral voor literaire vertalers tijdens het vertalen van cultuurspecifieke elementen.

Eén van de vertaalstrategieën die men in deze classificaties kan vinden, is extratekstuele toelichting. Dit houdt in dat een CSE, i.e. een cultuurspecifiek element², door de vertaler wordt uitgelegd, maar niet in de lopende tekst. Het kan in de vorm van eindnoten, een verklarende woordenlijst, een uitleg tussen haakjes of een gecursiveerde tekst zijn (Aixelá, 2010, p. 201). Eén van de vaakst voorkomende vormen van extratekstuele toelichting is een voetnoot.

Men kan een definitie van deze term onder andere in het *Lexicon van handschriftenkunde, boekwetenschap en editietechniek* uit *Algemeen Letterkundig Lexicon* (2012) onder redactie van van Bork, Delabastita & van Gorp vinden. Deze definitie luidt als volgt:

‘Toelichting aan de voet van de pagina, doorgaans in een kleiner lettertype, bij een gedeelte van de tekst op die pagina dat gewoonlijk van een verwijzingssteken is voorzien. De meest voorkomende voetnoten bestaan uit literatuurverwijzingen of bronnenopgaven en uit woordverklaringen bij teksten (annotatie). In boeken worden voetnoten gewoonlijk telkens per pagina vanaf 1 genummerd; in de tekst staan de verwijzingsnummers dan superieur gedrukt. Bij tijdschriftartikelen worden de voetnoten vaak doorlopend genummerd, omdat het aantal noten toch beperkt is. In plaats van cijfers worden ook wel asterisken, kruisen en paragraaftekens gebruikt.

Wanneer een tekst van vers- of regelnummering in de marge is voorzien, worden voetnoten doorgaans niet voorafgegaan door voetnootnummers, maar door de desbetreffende vers- of regelnummers.

Noten geplaatst aan het eind van een hoofdstuk, boek of artikel heten eindnoten.’ (van Bork, Delabastita, van Gorp et al., 2012, pp. 400–401).

Deze definitie toont aan dat men in een voetnoot uiteenlopende informatie kan vinden, bijvoorbeeld over bronnen, andere literaire teksten of een verklaring van een tekstfragment. Zoals uit de naam blijkt, bevindt deze toelichting zich onderaan de pagina. Voetnoten worden met behulp van nummers, asterisken, kruisen of paragraaftekens gemarkeerd.

Een definitie van voetnoten kan men ook in *Handleiding van auteur, vertaler en redacteur*³ (2005) van Osuchowska vinden. In haar boek schrijft Osuchowska dat voetnoten “tot materialen behoren die een hoofdstuk van het werk aanvullen”⁴ (Osuchowska, 2005, p. 157). Volgens Osuchowska kunnen voetnoten van de volgende personen komen: de auteur, de wetenschappelijk redacteur, de vertaler of de redacteur van het boek (Osuchowska, 2005, p. 157). Er moet wel duidelijk vermeld worden wie de auteur van die voetnoten is (Osuchowska, 2005, p. 157).

Deze vertaalstrategie komt in combinatie met andere vertaalstrategieën voor. Meestal is dat de combinatie met herhaling, maar dat is niet de enige mogelijkheid. Men kan ook combinaties van extratekstuele toelichting met bijvoorbeeld linguïstische (niet-culturele) vertaling of naturalisering vinden en soms zelfs tegelijk met twee andere vertaalstrategieën, bijvoorbeeld met herhaling en linguïstische (niet-culturele) vertaling. De voetnoten dienen als een aanvulling van andere vertaalstrategieën. Ze geven vertalers een mogelijkheid om extra informatie toe te voegen zonder een lopende tekst aanzienlijk te veranderen of uitbreiden.

3. Voetnoten – opinies van vertaalwetenschappers

Hoewel deze vertaalstrategie tamelijk vaak door vertalers wordt toegepast, zijn de opinies van vertaalwetenschappers en vertalers zelfs over deze vertaalstrategie niet unaniem. In dit gedeelte van het artikel worden voorbeelden van enkele positieve, negatieve als ook neutrale meningen gepresenteerd.

¹ De basis voor deze analyse was de classificatie van Aixelá (2010). In verband daarmee worden alle namen van vertaalstrategieën uit deze classificatie overgenomen.

² In dit artikel worden verderop beide versies van dit begrip afwisselend gebruikt.

³ *Poradnik autora, tłumacza i redaktora*. Titel vertaald door de auteur van dit artikel.

⁴ “Należą do materiałów uzupełniających tekst główny dzieła.” Alle citaten vertaald door de auteur van dit artikel.

Tot de critici van deze vertaalstrategie behoorde Aury (1963). Ze meende zelfs dat "een voetnoot een schande voor een vertaler is"⁵ (geciteerd in Skibińska, 2009). Een andere tegenstander van voetnoten, vooral in literaire teksten is Hrehorowicz (1997). Volgens haar verstoren de voetnoten de leesstroom en daarom moeten ze door vertalers als laatste optie gebruikt worden (in Skibińska, 2009). Ze voegt toe dat "er zelfs beschouwd wordt dat voetnoten een onhandigheid van een vertaling bewijzen"⁶ (geciteerd in Skibińska, 2009).

Deze negatieve opinies zijn verbonden met een opvatting dat vertalers "onzichtbaar", "transparant" moeten zijn. Deze opvatting functioneerde in de vertaalwetenschap voor een lange tijd.

In de laatste jaren is deze opvatting echter veranderd. Er wordt nog steeds meer aandacht aan vertalers geschonken. Men kan steeds meer opinies tegenkomen dat om een goede vertaling te creëren, een vertaler "zichtbaar" moet zijn. Deze mening heeft onder anderen Venuti (in Skibińska, 2009).

In verband daarmee zijn er steeds meer positieve opinies over voetnoten in vertalingen te vinden. Voetnoten worden geprezen als een "bewijs van een eruditie"⁷ (Skibińska, 2009, p. 13). Er wordt geconstateerd dat vertalers dankzij voetnoten rekening met de verschillen tussen de bron- en doelcultuur kunnen houden en tegelijk doeltekstlezers opvoeden als een bemiddelaar tussen verschillende culturen (Skibińska, 2009, p. 17).

Tussen die twee tegenovergestelde opvattingen kan men ook neutrale opinies vinden. Volgens deze opinies zijn voetnoten een handige manier om de onvertaalbaarheid, zowel de linguïstische als de culturele en andere vertaalproblemen op te lossen (Aixelá, 2010, Bloemen, 2010, Wojtasiewicz, 1996). In verband daarmee stellen veel vertaalwetenschappers deze vertaaloplossing in hun classificaties van vertaalstrategieën voor, bijvoorbeeld Aixelá (2010) of Hejwowski (2007).

Het bovenstaande laat zien dat hoewel voetnoten door verschillende wetenschappers als een mogelijke vertaalstrategie worden voorgesteld en hoewel deze vertaalstrategie door vertalers vaak toegepast wordt, de meningen van vertaalwetenschappers erover uiteenlopend zijn. We kunnen zowel kritiek als aanprijzing vinden. Ongeacht die verschillende standpunten van vertaalwetenschappers ten opzichte van voetnoten kan men vaststellen dat de voetnoten meestal zelfs onmisbaar zijn want ze zijn een handige vertaalkeuze om verschillende vertaalproblemen, met inbegrip van de onvertaalbaarheid op te lossen.

4. Voetnoten in de vertaling van *De reünie*

De zelfs oppervlakkige analyse van de Poolse vertaling van *De reünie* toont aan dat de vertaalster, Dorota Szafrńska-Poniewierska, tamelijk veel voetnoten heeft toegepast met betrekking tot de cultuurspecifieke elementen. Om die reden lijkt het moeite waard om aandacht aan deze vertaalstrategie in deze vertaling te besteden. In dit gedeelte van het artikel worden de gebruikte voetnoten uitgebreid besproken.

De vertaalster heeft in 16 gevallen de extratekstuele toelichting in de vorm van een voetnoot gebruikt. Dat komt neer op 8,3% van alle vertaalstrategieën. We weten dat de auteur van die voetnoten de vertaalster is want we krijgen in de eerste voetnoot (p. 35) de volgende informatie: "alle voetnoten komen van de vertaalster"⁸. De voetnoten werden met behulp van asterisken gemarkeerd.

De extratekstuele toelichting werd in combinatie met de volgende vertaalstrategieën gebruikt: de linguïstische (niet-culturele) vertaling, de naturalisering, de herhaling en één keer in combinatie met al twee andere vertaalstrategieën, namelijk de herhaling en de intratekstuele toelichting.

Hoofdzakelijk werden voetnoten met de vertaalstrategie gebruikt die tegelijk het vaakst voorkomend is in de hele vertaling, namelijk met de herhaling. De vertaalster heeft 13 keer naar deze vertaaloplossing gegrepen. In de andere combinaties komen voetnoten 1 keer voor. De voetnoten werden met verschillende categorieën van cultuurspecifieke elementen gebruikt, vooral met namen van gerechten, plaatsen, maar ook met voorbeelden van een Nederlands jargon en een eigennaam.

⁵ "Przypis na dole strony to hańba tłumacza."

⁶ "Uznaje się nawet, że przypisy świadczą o pewnej nieporadności w tłumaczeniu."

⁷ "Dowód erudycji"

⁸ "Wszystkie przypisy pochodzą od tłumaczki."

Meestal zijn die voetnoten kort en ze geven de belangrijkste informatie over een CSE. Ze helpen Poolse lezers de boodschap en de context van een tekst te begrijpen en daarom lijken ze belangrijk te zijn ondanks het feit dat ze de leesstroom verstoren. Als een succesvolle oplossing kan men deze vertaalstrategie in de volgende voorbeelden beschouwen:

I CSE: *Bos en Lommer* – Bos en Lommer*; * Dzielnica Amsterdamu. [Een stadsdeel van Amsterdam.]⁹

Ik rij mijn vertrouwde leven weer binnen en begroet uiteindelijk de borden met **Bos en Lommer** met een glimlach, alsof ik aan een groot gevaar ben ontsnapt. (p. 188)

Wracam do znanej codzienności i witam z poczuciem ulgi tablice z napisem **Bos en Lommer***, jakbym uniknęła wielkiego niebezpieczeństwa.
* **Dzielnica Amsterdamu.** (p. 189)

Dit cultuurspecifieke element komt in dit fragment de eerste keer voor. In dit fragment en in de volgende fragmenten is het niet duidelijk waar deze naam naar verwijst, dus Poolse lezers zouden de context niet kunnen begrijpen. Tegelijk is het belangrijk om het originele CSE te behouden, want het geeft de *couleur locale* van het verhaal weer. Deze voetnoot geeft op een korte manier cruciale informatie over dit CSE en daarom lijkt hij juist te zijn. Bovendien zou het moeilijk zijn vanwege de zinsbouw om deze informatie in de lopende tekst toe te voegen.

II CSE: Stroopwafels – *Stroopwafels**; * Okrągłe wafle z charakterystyczną „kratką”, polane syropem. [Ronde wafels met een karakteristiek ‘ruitpatroon’, overgoten met siroop.]

Weer rij ik naar Den Helder, en deze keer zit Rolf Hartog al op me te wachten. Ik word hartelijk ontvangen met koffie en **stroopwafels**, hij informeert hoe het met me gaat en komt dan ter zake. In hetzelfde kamertje als de vorige keren legt hij mappen vol foto’s voor me neer. (p. 324)

Znowu jadę do Den Helder, ale tym razem to Rolf Hartog na mnie czeka. Serdecznie podejmuje mnie kawą i **stroopwafels***. Pyta, jak się miewam, po czym przechodzi do rzeczy. W tym samym co przedtem pokoju rozkłada teczki pełne zdjęć.
* **Okrągłe wafle z charakterystyczną „kratką”, polane syropem.** (p. 321)

Deze voetnoot, net zoals in het eerste voorbeeld, is kort en geeft de belangrijkste informatie over het CSE. Dit helpt Poolse lezers de context van dit fragment te begrijpen en tegelijk wordt het culturele karakter ervan behouden.

In sommige gevallen zijn de voetnoten echter te lang of overdreven. In enkele voetnoten kan men subjectieve informatie in de vorm van kritiek of aanprijzing vinden.

Er zijn drie voorbeelden van de voetnoten die te lang lijken te zijn en die overdreven informatie bevatten. Soms lijken ze zelfs op een trefwoord uit de encyclopedie. Dat zijn:

I CSE: de Prins Willem–Alexandersingel – Prins Willem–Alexandersingel*; * Singel oznaczał pierwotnie miejsce, w którym płynęła woda, w sposób naturalny lub kanałem. Używano ich jako dróg transportu, z czasem pozostawiono lub zasypano, albo też zbudowano nad nim ulicę. Najstynniejszy *singel* w Holandii to amsterdamski Het Singel, pierwotnie granica miasta, obecnie serce starego Amsterdamu. [Een singel betekende oorspronkelijk een plek waar het water stroomde, op een natuurlijke manier of als een kanaal. Ze werden als transportroute gebruikt, in de loop der tijd werden ze verlaten of bedekt of werd er een straat over gebouwd. De bekendste *singel* in Nederland is Het Singel in Amsterdam, oorspronkelijk de stadsgrens, nu het hart van het oude Amsterdam.]

⁹ Alle voetnoten vertaald door de auteur van dit artikel.

Met Olafs kille stem in mijn hoofd rij ik naar het eerste adres op het lijstje dat ik uit Isabels agenda heb overgeschreven.

De Prins Willem–Alexandersingel ligt in de Gouden Gordel. Het is een deftige buurt met oude, hoge herenhuizen. Parkeren langs het water durf ik niet, dus ik rij door, zet mijn auto in de straat erachter en loop terug. Voor nummer 23 blijf ik staan. (p. 234)

Jadę pod pierwszy adres z listy przepisanej z dzienniczka Isabel.

Prins Willem–Alexandersingel* leży w Gouden Gordel. Jest to zamożna dzielnica; znajdują się w niej stare, wysokie kamienice bogatego mieszczaństwa minionych wieków.

Nie mam odwagi zaparkować nad wodą. Szukam miejsca z tyłu i wracam nad kanał. Zatrzymuję się pod numerem 23.

* *Singel* oznaczał pierwotnie miejsce, w którym płynęła woda, w sposób naturalny lub kanałem. Używano ich jako dróg transportu, z czasem pozostawiono lub zasypano, albo też zbudowano nad nim ulicę. Najsłynniejszy *singel* w Holandii to amsterdamski **Het Singel**, pierwotnie granica miasta, obecnie serce starego Amsterdamu. (p. 232–233)

II CSE: het Mokum – Mokum*; * Mokum to popularna nazwa Amsterdamu, pierwotnie odnosząca się do dzielnicy żydowskiej. Dotarła do niderlandzkiego z hebrajskiego przez jidysz. Holendrzy mają słabość do słów pochodzących z jidysz. Wydana w 2006 roku książka *Koosjer Nederlands (Koszerny niderlandzki)* o żydowskich słowach w języku niderlandzkim liczy 798 stron. [Mokum is de populaire naam voor Amsterdam die oorspronkelijk naar het Joodse stadsdeel verwees. Hij is uit het Hebreeuws via het Jiddisch in het Nederlands terechtgekomen. Nederlanders zijn dol op woorden afgeleid van het Jiddisch. Het boek *Koosjer Nederlands* uitgegeven in 2006 over joodse woorden in het Nederlands telt 798 pagina's.]

‘Ik woon hier ook niet meer,’ zeg ik. ‘Ik ben naar Amsterdam gegaan.’

‘Aha, **het** bruisende **Mokum!** En, wat doe je daar?’ vraagt Bart belangstellend. (p. 247)

– Nie mieszkam tutaj. Wyprowadziłam się do Amsterdamu.

– Aha, do tego kipiącego **Mokum***. Co tam robisz? – pyta zainteresowany.

* *Mokum* to popularna nazwa Amsterdamu, pierwotnie odnosząca się do dzielnicy żydowskiej. Dotarła do niderlandzkiego z hebrajskiego przez jidysz. Holendrzy mają słabość do słów pochodzących z jidysz. Wydana w 2006 roku książka *Koosjer Nederlands (Koszerny niderlandzki)* o żydowskich słowach w języku niderlandzkim liczy 798 stron. (p. 246)

III CSE: de broodjes kroket – krokiety*; * *Broodjes kroket* – rozdrobniony chleb zmieszany z jajkiem, mąką, opiekany w bułeczce, przypominający trochę zwinięty naleśnik. Krokiety z dodatkiem mięsa, krewetek, jarzyn, kartofli itd. są ulubionym przysmakiem Holendrów (wszystkie przypisy pochodzą od tłumaczki). [*Broodjes kroket* – verkruimeld brood gemengd met ei, bloem, geroosterd in paneermeel, dat een beetje op een gerolde pannenkoek lijkt. Kroketten ingevuld met vlees, garnalen, groenten, aardappels etc. zijn het favoriete hapje van Nederlanders (alle voetnoten komen van de vertaalster).]

Olaf en ik pakken een dienblad en speuren de vitrine af. ‘Ik ga voor **de broodjes kroket**,’ zegt Olaf. ‘Jij ook?’ ‘Welja.’ Het afgelopen jaar ben ik vijf kilo aangekomen van de Prozac en de zakken troostchocola. Die ene kroket kan er ook nog wel bij. (pp. 34–35)

Bierzemy z Olafem tace i oglądamy bufet.

– Biorę **krokiety*** – mówi Olaf. – Ty też?

– Chętnie.

W minionym roku prozac i pitna czekolada sprawiły, że przybyło mi około pięciu kilo; jeden krokiety niczego nie zmieni.

* *Broodjes kroket* – rozdrobniony chleb zmieszany z jajkiem, mąką, opiekany w bułeczce, przypominający trochę zwinięty naleśnik. Krokiety z dodatkiem mięsa, krewetek, jarzyn, kartofli itd. są ulubionym przysmakiem Holendrów (wszystkie przypisy pochodzą od tłumaczki). (pp. 35–36)

Het eerste noch het tweede van de bovengenoemde cultuurspecifieke elementen speelt een cruciale rol in het hele verhaal en daarom was een dergelijke lange voetnoot onnodig. Bovendien komen ze alleen één keer in de hele roman voor, dus die lange voetnoten kunnen als overdreven worden gezien. Ze geven veel informatie die meestal niet onmisbaar is om de tekst te begrijpen, dus lezers kunnen ze onnodig vinden. Bovendien zijn er tegenwoordig zoveel mogelijkheden, vooral dankzij het Internet, om informatie op te zoeken dat zulke lange voetnoten niet nodig zijn. Het zou geschikter zijn om deze voetnoten tot één zin te beperken om alleen de meest essentiële informatie te geven die het mogelijk maakt om de context te begrijpen.

Het derde CSE komt weliswaar vaker voor, maar zo een lange voetnoot lijkt alweer niet noodzakelijk. De informatie dat het een soort hapje is dat op het Poolse 'krokiet' lijkt en eventueel de tweede zin uit de toegepaste voetnoot zouden genoeg zijn. Als iemand geneigd is daar meer over te weten te willen komen, kan hij of zij op het Internet informatie, foto's vinden en zelfs recepten in het Pools, dus de voetnoot in deze vorm lijkt overbodig.

In de volgende voetnoten kunnen we subjectieve informatie vinden die de vertaalster op basis van haar eigen voorkeur voor een bepaald CSE of het gebrek eraan heeft toegevoegd. Aan de andere kant kan men vermoeden dat de bedoeling ervan was om vergelijkbare reacties bij doeltekstlezers op te roepen als die reacties die brontekstlezers krijgen. Sowieso kan deze informatie in de onderstaande voorbeelden betwistbaar zijn:

I CSE: de Hema – Hema*; * Dom towarowy, symbol taniocy. [Een warenhuis, het symbool van iets goedkoops.]

We duiken een lingeriezaak in, waar ik nooit kom omdat ik zolang ik me kan herinneren mijn ondergoed bij **de Hema** koop, en we zweven tussen rekken vol met lieflijk pastelkleurig satijn aan de ene kant en uitdagend rode en zwarte slipjes en beha's aan de andere kant. (p. 68)

Wchodzimy do sklepu z bielizną, w którym nigdy przedtem nie byłam, ponieważ, odkąd pamiętam, kupowałam bieliznę z **Hema***, i tanecznym ruchem przesuujemy się pomiędzy rzędami pełnymi ciepłego pastelu, wyzywającej czerni i czerwieni majteczek i biustonoszy. * **Dom towarowy, symbol taniocy.** (p. 71)

De opmerking dat dit warenhuis *symbol taniocy* ('symbool van iets goedkoops') is, is subjectief en beoordeelend. Daarom kan het als ongepast worden gezien. De voetnoot lijkt gegrond, maar de vertaler zou objectief moeten zijn, zoveel mogelijk onzichtbaar voor lezers blijven en geen duidelijk standpunt of oordeel aan de lezers opleggen. Dit is niet het geval, want het emotionele karakter van het lexeem van het woord 'taniocha' is negatief. Bovendien klinkt dit woord tamelijk pejoratief. Wat ook interessant is, is dat deze naam niet door de vertaalster werd verbogen.

II CSE: de Efteling – Efteling*; * Niezwykły, zainspirowany baśniami park rozrywki niedaleko s²-Hertogenbosch. [Een wonderlijk, door sprookjes geïnspireerd pretpark vlakbij s²-Hertogenbosch.]

Het verdriet in zijn stem maakt me stil en kleintjes, hoewel mijn hart onverstaanbaar verheugd blijft doorboken. Een heel klein meisje, een baby nog maar, die kan er ook wel bij. Ik ben gek op kleine kinderen. Ze zal me tante Sabine noemen en dol op me worden. Als ze wat ouder is, zullen we haar meenemen naar **de Efteling**, en het andere weekend met z'n tweetjes doorbrengen. (p. 249)

Smutek w jego głosie sprawia, że cichnę, czując się kompletnie bezradna. Serce mi jednak bije mocno z radości. Zaakceptowałabym małe dziecko, niemowlę. Uwielbiam dzieci. Mogłaby do mnie mówić: ciociu Sabine, i też by mnie polubiła. Kiedy podrośnie, będziemy ją zabierać do **Efteling***, a wolny weekend spędzać razem. * **Niezwykły, zainspirowany baśniami park rozrywki niedaleko s²-Hertogenbosch.** (p. 248)

In dit voorbeeld hebben we alweer een subjectieve opmerking, namelijk dat de Efteling 'wonderlijk' is. Deze opmerking is weliswaar niet negatief, maar de waardering lijkt ook hier onnodig. Bovendien werd deze naam, net zoals in het vorige voorbeeld, ook niet verbogen.

III CSE: het Mokum – Mokum*; * Mokum to popularna nazwa Amsterdamu, pierwotnie odnosząca się do dzielnicy żydowskiej. Dotarła do niderlandzkiego z hebrajskiego przez jidysz. Holendrzy mają słabość do słów pochodzących z jidysz. Wydana w 2006 roku książka *Koosjer Nederlands (Koszerny nider-*

landzki) o żydowskich słowach w języku niderlandzkim liczy 798 stron. [Mokum is de populaire naam voor Amsterdam die oorspronkelijk naar het Joodse stadsdeel verwees. Hij is uit het Hebreeuws via het Jiddisch in het Nederlands terechtgekomen. Nederlanders zijn dol op woorden afgeleid van het Jiddisch. Het boek *Koosjer Nederlands* uitgegeven in 2006 over joodse woorden in het Nederlands telt 798 pagina's.]

‘Ik woon hier ook niet meer,’ zeg ik. ‘Ik ben naar Amsterdam gegaan.’

‘Aha, **het** bruisende **Mokum!** En, wat doe je daar?’ vraagt Bart belangstellend. (p. 247)

– Nie mieszkam tutaj. Wyprowadziłam się do Amsterdamu.

– Aha, do tego kipiącego **Mokum***. Co tam robisz? – pyta zainteresowany.

* **Mokum to popularna nazwa Amsterdamu, pierwotnie odnosząca się do dzielnicy żydowskiej. Dotarła do niderlandzkiego z hebrajskiego przez jidysz. Holendrzy mają słabość do słów pochodzących z jidysz. Wydana w 2006 roku książka *Koosjer Nederlands (Koszerny niderlandzki) o żydowskich słowach w języku niderlandzkim liczy 798 stron.* (p. 246)**

Deze voetnoot lijkt belangrijk te zijn gezien het feit dat Poolse lezers niet weten wat ‘Mokum’ betekent. Hij is echter niet alleen zeer lang, in vergelijking met andere, wat vroeger besproken werd, maar bevat ook de informatie dat ‘Nederlanders dol op woorden afgeleid van het Jiddisch zijn’. Dit commentaar bevat een waardeoordeel en daardoor lijkt het niet helemaal geschikt.

In het volgende geval lijkt de voetnoot zelfs onnodig te zijn en een andere vertaaloplossing lijkt een betere keuze te zijn. Dit geval is:

CSE: Anna Paulowna – Anna Paulowna*; * Miejscowość w prowincji Noord Holland. [Het dorp in de provincie Noord-Holland.]

Een urenlang zit ik nagelbijtend tussen de dreunende diskmans en ritselende kranten en ik kan het wel uitschreeuwen van frustratie als de trein ergens voor **Anna Paulowna** in een weiland stil blijft staan. Na tien tergende minuten rijden we weer verder zonder dat er enige verklaring voor dit oponthoud is gegeven. (p. 290)

Obgryzając paznokcie, siedzę tak godzinę między dudniącymi discmanami i szeleszczącymi gazetami. Chce mi się krzyżeć, kiedy pociąg się zatrzymuje gdzieś w polu przed **Anną Paulowną***. Po dziesięciu ciągnących się jak wieczność minutach rusza bez żadnego wyjaśnienia.

* **Miejscowość w prowincji Noord Holland.** (pp. 286–287)

Hier is de toelichting behulpzaam, want deze naam lijkt op een voor- en achternaam van een persoon en sommige lezers zouden op basis van dit fragment niet kunnen begrijpen, dat deze naam in feite naar de stad verwijst. Deze voetnoot is ook niet lang, maar er zou een andere combinatie van vertaalstrategieën gebruikt kunnen worden, namelijk de herhaling + intratekstuele toelichting, op de volgende manier: >>Chce mi się krzyżeć, kiedy pociąg się zatrzymuje gdzieś w polu przed **miejscowością Anna Paulowna**.<< Dat zou er natuurlijker uitzien en lezers zouden daar zelf meer informatie over kunnen opzoeken als ze dat wilden.

In twee gevallen lijkt een voetnoot of een preciezere voetnoot een juiste oplossing te zijn. Dat betreft de cultuurspecifieke elementen ‘de Donkere Duinen’ en ‘Vermist’ vanwege de betekenis van deze CSE’s voor de roman. Als het om het cultuurspecifieke element ‘de Donkere Duinen’ → >>Ciemne Wydmy<< gaat, hebben we in één geval met een voetnoot te maken, maar in deze voetnoot krijgen we alleen de Nederlandse versie van deze naam. Dit CSE komt veel keer voor en speelt een cruciale rol in dit verhaal, want de belangrijkste gebeurtenissen voor de hele actie spelen zich daar af. Het zou behulpzaam voor Poolse lezers zijn om naast de originele naam de korte informatie toe te voegen dat het een bos in Den Helder is. Deze informatie zou lezers helpen een juist beeld van deze plaats te creëren.

Het tweede genoemde cultuurspecifieke element ‘Vermist’ → *Zaginieni* komt ook een paar keer voor. In verband daarmee zou het praktisch zijn om één keer de originele titel toe te voegen met de informatie dat het om een echt televisieprogramma gaat.

Het is interessant dat het in sommige gevallen niet noodzakelijk was om een voetnoot toe te voegen, want de uitleg van een CSE werd reeds in de originele tekst gegeven. De vertaalster moest slechts een lopende tekst vertalen. Dat was het geval onder meer in de volgende voorbeelden:

I CSE: de Gouden Gordel – Gouden Gordel

De Prins Willem–Alexandersingel ligt in **de Gouden Gordel**. Het is een deftige buurt met oude, hoge herenhuizen. Parkeren langs het water durf ik niet, dus ik rij door, zet mijn auto in de straat erachter en loop terug. Voor nummer 23 blijf ik staan. (p. 234)

Prins Willem–Alexandersingel* leży w **Gouden Gordel**. Jest to zamożna dzielnica; znajdują się w niej stare, wysokie kamienice bogatego mieszczaństwa minionych wieków. Nie mam odwagi zaparkować nad wodą. Szukam miejsca z tyłu i wracam nad kanał. Zatrzymuję się pod numerem 23. (pp. 232–233)

II CSE: Walem – Walem

Walem is een trendy restaurant aan de Keizersgracht. Een lange pijpenla met strak designmeubilair, een granieten vloer en altijd bezette tafels. Ik ben er één keer geweest en al zaten de stoelen niet lekker, het eten was goed en de sfeer nog beter. (p. 192)

Walem to modna restauracja na Keizersgracht. Jest to długie, wąskie pomieszczenie o granitowej podłodze, nowoczesnie urządzone, w którym stoliki są zawsze zajęte. Raz tam byłam. Krzesła mają nie za wygodne, lecz jedynie serwują dobre, a atmosfera jest miła. (p. 191)

Beide bovengenoemde CSE's spelen geen cruciale rol in het verhaal, maar ze illustreren duidelijk het feit dat de originele tekst de vertaalster hielp en dat ze geen extra informatie hoefde toe te voegen. Als een Poolse lezer daar nog meer over wil weten, kan hij of zij de informatie opzoeken dankzij de originele versies van de cultuurspecifieke elementen. Dat gebeurt misschien niet vaak dat een lezer zelf meer informatie wil opzoeken, maar de originele versies van de CSE's maken dat mogelijk.

5. Conclusies

De bovenstaande analyse laat zien dat de extratekstuele toelichting in de vorm van voetnoten, die door de vertaalster met betrekking tot de cultuurspecifieke elementen werden toegevoegd, meestal een juiste en succesvolle keuze in de Poolse vertaling van *De reünie* was. Met behulp van de voetnoten werd belangrijke en behulpzame informatie gegeven.

In sommige gevallen zou het geschikter zijn om preciezer voetnoten toe te passen, dat wil zeggen om de overvloed aan informatie te voorkomen want deze voetnoten kunnen door doeltekstlezers als saai en onnodig gezien worden. Vooral omdat ze geen onmisbare informatie geven. Er werden ook voetnoten met subjectieve informatie toegepast die men ongeschikt kan vinden. Aan de andere kant kan deze informatie een middel zijn om vergelijkbare connotaties bij de doeltekstlezers als het origineel bij de brontekstlezers op te roepen.

Bovendien kan nog een andere conclusie worden getrokken, namelijk dat de vertaalster consequenter had moeten zijn. Ze gebruikte deze vertaaloplossing soms bij minder belangrijke cultuurspecifieke elementen, dus het zou geschikter zijn om deze vertaalstrategie ook bij de belangrijkste CSE's te gebruiken zoals in het geval van het CSE 'de Donkere Duinen' waar de vertaalster slechts de oorspronkelijke eigenaam in de voetnoot heeft geplaatst.

Aan de hand van deze analyse kan er ook geconcludeerd worden dat de originele tekst soms de vertaler of vertaalster helpt en daarom hoeft hij of zij geen toelichtingen toe te voegen, want sommige cultuurspecifieke elementen worden in een originele tekst toegelicht. Dat was ook in *De reünie* in het geval van enkele cultuurspecifieke elementen.

Bibliografie:

- Aixelá, J.F. (2010 [1996]). 'Cultuurspecifieke elementen in vertalingen'. In T. Naaijken, C. Koster, H. Bloemen & C. Meijer (red.), *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap* (pp. 197–211). Nijmegen: Vantilt.
- Aury, D. (1963). 'Préface'. In E. Skibińska (red.), *Przypisy tłumacza*. (p. 13). Wrocław–Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Bloemen, H. (2010 [1994]). 'Onvertaalbaarheid: tussen theorie en praktijk van het vertalen'. In T. Naaijken, C. Koster, H. Bloemen & C. Meijer (red.), *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap* (pp. 361–368). Nijmegen: Vantilt.
- Bork, G.J. van., D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse & G.J. Vis. (2012). 'Lexicon van handschriftenkunde, boekwetenschap en editietechniek'. In G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse & G.J. Vis, *Algemeen Letterkundig Lexicon* (pp. 400–401). Geraadpleegd op 28 januari 2019, van [file:///C:/Users/Gosia/Downloads/dela012alge01_09%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Gosia/Downloads/dela012alge01_09%20(3).pdf)
- Grit, D. (2010 [1997]). 'De vertaling van realia'. In T. Naaijken, C. Koster, H. Bloemen & C. Meijer (red.), *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap* (pp. 189–195). Nijmegen: Vantilt.
- Hejwowski, K. (2007 [2004]). *Kognitywno–komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hrehorowicz, U. (1997). 'Przypisy tłumacza: to be or not to be?'. In E. Skibińska (red.), *Przypisy tłumacza*. (p. 15). Wrocław–Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Osuchowska, B. (2005). *Poradnik autora, tłumacza i redaktora*. Warszawa: Inicjał.
- Skibińska, E. (red.). (2009). *Przypisy tłumacza*. Wrocław–Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Venuti, L. (1995). 'The Translator's Invisibility. A history of translation'. In E. Skibińska (red.), *Przypisy tłumacza*. (p. 16). Wrocław–Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Vlugt, S. van der. (2004). *De reünie*. Amsterdam: Anthos.
- Vlugt, S. van der. (2010). *Zjazd szkolny*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA.
- Wojtasiewicz, O. (1996 [1957]). *Wstęp do teorii tłumaczenia*. Warszawa: Wydawnictwo TEPIS.

Ocena poprawności gramatycznej w języku niderlandzkim jako L2 w kontekście Processability Theory

Abstract. Pienemann's Processability Theory (PT) hypothesizes that the grammatical structures of a second language are acquired in an order that is universal for all languages. The main aim of this article is to present the findings of the research on reception of Dutch as L2 by Polish students in the context of Processability Theory and to compare them with the earlier research on production of the language. PT was tested on a group of 25 first-year Dutch philology students at the University of Wrocław, after 200 hours of intensive Dutch language course. The grammatical judgement test checked the acquisition level of three Dutch grammatical structures, representing consecutive stages of L2-development: agreement between adjective and noun (stage III), agreement between verb and subject (stage IV) and word order in subordinate clauses (stage V). Both experiments show different results: according to the research on reception of the language Pienemann's hypothesis seems to be valid for the acquisition of Dutch language as L2 whilst the research on production of the language doesn't fully support the model and forms a counter-evidence for the Processability Theory.

Keywords: second-language acquisition, Processability Theory, Pienemann, Dutch as L2, universal acquisition order, reception of the language

1. Wprowadzenie

Processability Theory (PT) Pienemanna (1998, 2005) jest jedną z najbardziej znanych kognitywistycznych wizji nabywania języka obcego. Model ten opisuje kolejność przyswajania struktur gramatycznych drugiego języka. Teorię tę do tej pory z powodzeniem stosowano w badaniach sekwencji nabywania różnych języków, w tym szwedzkiego, norweskiego i duńskiego (Glahn e.a. 2001), włoskiego (Di Biase 2007) lub japońskiego (Di Biase i Kawaguchi 2002). Zarówno badania przeprowadzone przez Arends (2007), jak i moje poprzednie badania (Kucfir 2017) sprawdzające ważność modelu Pienemanna pokazują, że PT nie sprawdza się jednoznacznie dla języka niderlandzkiego jako L2. Dlatego też badania te zostały rozszerzone o inne aspekty procesu akwizycji języka obcego.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie wyników badań nad oceną poprawności gramatycznej w kontekście Processability Theory u polskich studentów języka niderlandzkiego i porównanie ich z wynikami moich poprzednich badań nad produkcją języka niderlandzkiego jako T2.

2. Processability Theory

Pienemann twierdzi, że proces przyswajania języka obcego przebiega według kilku ustalonych etapów (tzw. procedur przetwarzania), których nie można pominąć. Etapy te są nierozzerwalnie związane z określonymi morfologicznymi i syntaktycznymi strukturami drugiego języka. Osoby uczące się języka obcego mogą przyswoić dane struktury tylko wtedy, kiedy nie są one dla nich zbyt trudne. Innymi słowy: muszą one być dopasowane do ich zdolności przetwarzania. Za pomocą tego modelu można przewidzieć kolejność procedur, które według Pienemanna są uniwersalne dla wszystkich języków. Jego uniwersalny porządek nabywania języka obcego przebiega w następujących kolejno po sobie etapach (Pienemann 2005):

- a) pojedyncze leksemy
- b) kategorie leksykalne i gramatyczne
- c) kategorie syntaktyczne
- d) zdania główne
- e) zdania podrzędne.

Proces akwizycji języka obcego rozpoczyna się od przetwarzania pojedynczych słów, które nie zawierają jeszcze żadnych informacji gramatycznych. W drugim etapie rozpoznajemy części mowy i przypisujemy im określone funkcje gramatyczne, na przykład rodzaj czy liczbę rzeczownikowi. Podczas następnego etapu procesu konstruowane są frazy: chodzi tu o wymianę informacji w obrębie fraz, tak jak w przypadku kongruencji między przymiotnikiem a rzeczownikiem. W czwartym etapie możliwa staje się wymiana informacji pomiędzy frazami, tak jak w przypadku kongruencji między podmiotem a orzeczeniem. W ostatniej fazie rozróżnia się szyk zdania głównego i podrzędnego (Arends 2007: 80). Cały model oparty jest na założeniu, że struktury gramatyczne są łatwiejsze do przyswojenia, jeśli ich poszczególne elementy są sobie morfologicznie lub składniowo bliższe.

Rozwój powyższych etapów ma charakter hierarchiczny i przyrostowy, co oznacza, że „procedury przetwarzania następują po sobie w określonej kolejności, przy czym zastosowanie procedury niższego stopnia jest warunkiem koniecznym do zastosowania procedury wyższego stopnia” (Arends 2007: 79). Według Pienemanna kolejność stadiów rozwoju drugiego języka jest niezależna od języka ojczystego i jest oparta na strukturze i regułach gramatycznych L2, które są w tym przypadku decydujące (Pienemann 2005).

3. Badanie

W omawianym badaniu przeanalizowano kilka aspektów idei Pienemanna w odniesieniu do procesu nabywania języka niderlandzkiego jako obcego przez polskich studentów. W tym celu wybrane zostały trzy struktury gramatyczne, należące do kolejnych stadiów procesu przetwarzania, które zostały poddane analizie także w badaniu Arends (2007) i Kucfir (2017), a mianowicie:

- a) kongruencja między atrybutywnie użytym przymiotnikiem i określanym przez niego rzeczownikiem (stadium III); chodzi tu konkretnie o końcówkę *-e*, którą w języku niderlandzkim otrzymują wszystkie przymiotniki, które nie określają rzeczowników rodzaju nijakiego w liczbie pojedynczej użytych w sposób nieokreślony

np.	een zwarte tas	<i>czarna torba</i> (rodzaj męski/żeński)
	een geelØ boek	<i>żółta książka</i> (rodzaj nijaki)

- b) kongruencja między podmiotem a orzeczeniem (stadium IV); wymiennie mowa tu o końcówce *-t* typowej dla trzeciej osoby liczby pojedynczej lub *-en* typowej dla trzeciej osoby liczby mnogiej

np.	Het meisje drinkt koffie.	<i>Dziewczyna pije kawę.</i>
	De meisjes drinken koffie.	<i>Dziewczyny piją kawę.</i>

- c) szyk zdania podrzędnego (stadium V): umiejscowienie czasowników na końcu zdania

np.	Ik denk dat het meisje koffie drinkt.	<i>Myszę, że ta dziewczyna pije kawę.</i>
-----	---------------------------------------	---

Na podstawie zaproponowanego przez Pienemanna modelu można zatem założyć, że kongruencja między przymiotnikiem i rzeczownikiem (A) należąca do stadium III, zostanie przyswojona wcześniej niż kongruencja między przedmiotem a orzeczeniem (B) odnosząca się do stadium IV, która to z kolei zostanie przyswojona przed szykiem zdania podrzędnego (C). Jednakże, jeżeli weźmiemy pod uwagę wyniki wcześniejszych badań w tym zakresie (Arends 2007, Kucfir 2017) dotyczących produkcji języka, możemy oczekiwać innej kolejności przyswajania niż A przed B przed C, a mianowicie: B przed A przed C.

Jak wspomniano wcześniej, Processability Theory opisuje i przewiduje, w jakiej kolejności zostaną przyswojone struktury gramatyczne i morfologiczne drugiego języka. Bardzo ważnym pytaniem w tym przypadku jest więc, w jaki sposób można sprawdzić, czy i w jakim stopniu osoba ucząca się języka obcego nabyła określoną strukturę gramatyczną. Można wyróżnić kilka różnych rodzajów tego rodzaju testu, które zależą od rodzaju wiedzy językowej i sposobu, w jaki ta wiedza jest wykorzystywana. Hulstijn rozróżnia implicytną i eksplicytną wiedzę językową. Pierwsza z nich jest nabywana i wykorzystywana „bez naszej świadomości”, drugą z kolei nabywa i wykorzystuje się w sposób świadomy, jest to „wiedza, którą wiemy, że mamy” (Hulstijn 2005: 89–90). Oba rodzaje wiedzy językowej mogą być wykorzystane na dwa sposoby: w produkcji lub w recepcji języka (Pawlak 2009).

Moje poprzednie badania (Kucfir 2017) na temat przydatności i ważności modelu Pienemanna zostały oparte na ustnym teście produkcji języka, który przetestował implicytną znajomość języka niderlandzkiego wśród ich uczestników. W badaniu wzięło udział 15 osób — studentów pierwszego roku niderlandystyki. Test składał się z trzech części o łącznej liczbie 30 elementów badanych. W każdej części uczestnikom badania pokazano dziesięć obrazków za pośrednictwem prezentacji PowerPoint, a ich zadaniem było udzielenie odpowiedzi na pytania, które wymuszały użycie określonej struktury gramatycznej. W badaniu omawianym w niniejszym artykule analizowane zagadnienie rozpatrywane jest z innej perspektywy, a mianowicie z perspektywy recepcji języka. W tym celu trzy wyżej wymienione struktury gramatyczne zostały przeanalizowane na podstawie testu oceny poprawności gramatycznej (*gramatical judgement test*).

4. Ocena poprawności gramatycznej

W badaniu wzięło udział 25 osób — 22 kobiety i 3 mężczyzn. Średni wiek uczestników wynosił 20 lat (19–25 lat). Wszyscy uczestnicy byli studentami pierwszego roku niderlandystyki na Uniwersytecie Wrocławskim, którzy w momencie przeprowadzania badania ukończyli około 200 godzin zajęć z praktycznej znajomości języka. Wszyscy studenci wykonali pisemny test oceny poprawności gramatycznej zdań. Test składał się z 50 zdań podzielonych na trzy części: 20 zdań z użyciem kongruencji między przymiotnikiem i rzeczownikiem, 15 zdań dotyczących kongruencji między przedmiotem i orzeczeniem oraz 15 zdań testujących szyk wyrazów w zdaniu podrzędnym. Dokładnie połowa zdań była poprawna gramatycznie, podczas gdy druga ich połowa była gramatycznie niepoprawna. Zadaniem osób badanych było wskazanie, czy podane zdania były poprawne gramatycznie czy też nie; jeżeli nie, niegramatyczne zdania musiały zostać poprawione. Następnie uczestnicy otrzymali 1 punkt za każdą poprawną ocenę zdania i 0 punktów za każdą błędną ocenę, na przykład:

zдание 1: Mijn oma heeft een zwart kat.	<i>Moja babcia ma czarny kota.</i>
korekta: zwart —> zwarte	
zдание 2: Karel lezen een interessant boek.	<i>Karel czytają interesującą książkę.</i>
korekta: lezen —> leest	
zдание 3: Saskia zegt dat ze maakt haar huiswerk.	<i>Saskia mówi, że zadanie domowe robi.</i>
korekta: dat ze maakt haar huiswerk —> dat ze haar huiswerk maakt	

5. Rezultaty

W badaniu przyjęto trzy różne kryteria oceny stopnia przyswojenia każdej struktury gramatycznej:

- jedno poprawne użycie (ocena) struktury, tzw. *emergence criterion* (Pienemann 1998),
- 50 procent poprawnych użyć (ocena),
- 90 procent poprawnych użyć (ocena) (Brown 1973).

Wyniki wszystkich uczestników i wszystkich części badania zostały zawarte w poniższej tabeli. „+” w pierwszych trzech kolumnach oznacza, że zdania zawierające daną strukturę zostały prawidłowo ocenione przez osobę badaną co najmniej raz. W następnych trzech kolumnach „+” oznacza, że zdania zostały poprawnie ocenione w co najmniej 50 procentach przypadków. „+” w ostatnich trzech kolumnach oznacza, że zdania zostały prawidłowo ocenione przez osobę badaną w co najmniej 90% przypadków.

Tabela 1.

Rezultaty testu oceny poprawności gramatycznej

Uczestnik	1 poprawne użycie (ocena)			50% poprawnych użyc (ocen)			90% poprawnych użyc (ocen)		
	ADJ – SUB	SUB – PV	BIJZIN	ADJ – SUB	SUB – PV	BIJZIN	ADJ – SUB	SUB – PV	BIJZIN
1	+	+	+	+	+	+	-	+	+
2	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3	+	+	+	+	+	+	+	+	-
4	+	+	+	-	+	+	-	+	-
5	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6	+	+	+	+	+	+	-	+	-
7	+	+	+	+	+	+	-	-	+
8	+	+	+	+	+	+	+	+	+
9	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10	+	+	+	+	+	+	+	+	+
11	+	+	+	+	+	+	+	+	+
12	+	+	+	+	+	+	+	-	-
13	+	+	+	-	+	+	-	+	+
14	+	+	+	+	+	+	+	+	+
15	+	+	+	+	+	+	-	-	-
16	+	+	+	+	+	+	-	-	-
17	+	+	+	+	+	+	+	+	-
18	+	+	+	+	+	+	+	+	+
19	+	+	+	+	+	-	-	-	-
20	+	+	+	+	+	-	+	-	-
21	+	+	+	+	+	+	+	+	-
22	+	+	+	+	+	+	+	+	-
23	+	+	+	+	+	+	-	+	-
24	+	+	+	+	+	+	+	+	-
25	+	+	+	+	+	+	+	+	+

ADJ-SUB – kongruencja między przymiotnikiem i rzeczownikiem;

SUB-PV – kongruencja między podmiotem i orzeczeniem;

BIJZIN – szyk zdania podrzędnego

Począwszy od kryterium jednego prawidłowego użycia struktury gramatycznej (sugerowanego przez Pienemanna), wszyscy uczestnicy przyswoili wszystkie analizowane struktury. Jeżeli chodzi natomiast o kryterium 50 procent prawidłowych użyc, wszyscy uczestnicy przyswoili kongruencję między podmiotem a orzeczeniem, ale dwie osoby badane (odpowiednio 4 i 13), błędnie oceniły zdania z kongruencją między przymiotnikiem i rzeczownikiem, mimo że przyswoiły szyk wyrazów w zdaniu podrzędnym. Ponadto dwoje uczestników (odpowiednio 19 i 20) niepoprawnie oceniło zdania testujące szyk wyrazów w zdaniu podrzędnym. W przypadku kryterium 90 procent prawidłowych użyc dwie osoby badane (1 i 13) nie przyswoiły kongruencji między przymiotnikiem i rzeczownikiem, mimo że osiągnęły już dwa kolejne stadia. Trzy inne osoby (4, 6 i 23), które osiągnęły tylko stadium IV. Ponadto jeden uczestnik (7), osiągnął tylko ostatnie stadium, pomijając wcześniejsze dwa. Rezultaty większości uczestników (75%) potwierdzają jednak założenia modelu Pienemanna.

6. Wnioski

Co ciekawe, wyniki omawianego w niniejszym artykule badania bardzo wyraźnie różnią się od wyników wcześniejszych badań nad ustną produkcją języka niderlandzkiego jako obcego. W poniższych tabelach uwzględniono porównanie najważniejszych rezultatów.

Tabela 2.

Porównanie rezultatów badań: produkcja vs recepcja

Uczestnik	90% poprawnych użyć			Uczestnik	90% poprawnych użyć		
	ADJ – SUB	SUB – PV	BIJZIN		ADJ – SUB	SUB – PV	BIJZIN
1	-	+	-	1	-	+	+
2	-	+	-	2	+	+	+
3	-	+	-	3	+	+	-
4	-	+	-	4	-	+	-
5	-	+	-	5	+	+	+
6	+	+	+	6	-	+	-
7	-	-	+	7	-	-	+
8	-	+	-	8	+	+	+
9	-	+	-	9	+	+	+
10	-	+	-	10	+	+	+
11	+	+	+	11	+	+	+
12	-	-	-	12	+	-	-
13	+	+	+	13	-	+	+
14	-	+	-	14	+	+	+
15	-	+	-	15	-	-	-
				16	-	-	-
				17	+	+	-
				18	+	+	+
				19	-	-	-
				20	+	-	-
				21	+	+	-
				22	+	+	-
				23	-	+	-
				24	+	+	-
				25	+	+	+

W badaniu produkcji języka niderlandzkiego w przypadku kryterium 90 procent poprawnych użyć tylko troje uczestników (20 procent) przyswoiło kongruencję między przymiotnikiem i rzeczownikiem, podczas gdy większość osób badanych (86 procent) osiągnęła stadium IV. Głównym tego powodem jest przede wszystkim różnica w rodzaju wiedzy językowej, który został przetestowany. W pierwszym eksperymencie była to wiedza implicytna (nieświadoma). W przypadku produkcji języka uczestnicy nie mieli czasu na spokojne zastanowienie się nad regułami gramatycznymi, ponieważ musieli natychmiast udzielić odpowiedzi na zadane pytanie i użyć określonej struktury gramatycznej. Badanie recepcji języka dotyczyło natomiast wiedzy eks-

plicytnej (świadomej). W tym przypadku osoby badane nie miały ograniczeń czasowych i mogły swobodnie używać eksplicytnie wyuczonych reguł gramatycznych. Takie rezultaty mogą oznaczać, że badani znają i rozumieją analizowane struktury (reguły) gramatyczne w sposób eksplicytny, ale struktury te nie należą jeszcze do ich implicytnej wiedzy językowej. Przystwojenie wiedzy implicytnej odbywa się nieświadomie, w wyniku „ekspozycji na odpowiedni wkład językowy” (Hulstijn 2005: 89) w języku docelowym, co oznacza, że badani studenci potrzebują znacznie więcej praktycznego i autentycznego kontaktu z językiem niderlandzkim. Może to także wskazywać na istotną rolę sytuacji akwizycyjnej, a mianowicie który język (L1 czy L2) jest dominujący w otoczeniu osoby uczącej się i jaki jest to rodzaj przyswajania języka (kontrolowany czy niekontrolowany) (Hulstijn 2012: 156).

Jeśli chodzi natomiast o samą Processability Theory, wydaje się ona mieć zastosowanie do języka niderlandzkiego jedynie w przypadku wiedzy eksplicytnej i recepcji języka, ale zdecydowanie nie w przypadku wiedzy implicytnej i produkcji L2. Niewątpliwie potrzebne są dalsze badania na tym polu w odniesieniu do relacji między wiedzą eksplicytną a produkcją języka oraz relacji między wiedzą implicytną a recepcją języka. Jednym z najważniejszych punktów krytyki względem modelu Pienemanna jest założenie, że kolejność przyswajania L2 jest niezależna od języka ojczystego osoby uczącej się. Aby określić, czy i w jaki sposób transfer i interferencja z L1 odgrywają w tym przypadku rolę w procesie nabywania L2, w kolejnych fazach badanie zostanie rozszerzone o uczestników posługujących się innymi L1 niż język polski.

Bibliografia

- Arends, M. (2007) *Verwervingsvolgorde in het Nederlands als tweede taal, Een onderzoek naar de bruikbaarheid van Pienemanns 'Processability'-theorie als verklarend en voorspellend model*. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen* 77, 79–89.
- Di Biase, B. (2007): *A Processability approach to the acquisition of Italian as a second language: Theory and Applications*. Canberra: The Australian National University (Ph.D. thesis), dostęp: 14.02.2018 (<http://hdl.handle.net/1885/6982>).
- Di Biase, B. & Kawaguchi, S. (2002): “Exploring the typological plausibility of Processability Theory: language development in Italian second language and Japanese second language”. In: *Second Language Research* 18, 3: 274–302
- Glahn, Esther e.a. (2001): “Processability in Scandinavian second language acquisition”. In: *Studies in second language acquisition* 23: 389–416
- Hulstijn, J.H. (2005) *Impliciete en expliciete taalverwerving*. Verschenen in J.E. Grezel (red.), Gloria Bondi. *Liber amicorum voor Bondi Sciarone*, 89–94. Amsterdam: Boom.
- Hulstijn, J.H. (2012) *Raadsels van tweedetaalverwerving*. *Dutch Journal of Applied Linguistics* 1, 1, 150–159.
- Kucfir, A. (2017) *De rol van de Processability Theory van Pienemann in de verwerving van het Nederlands als tweede taal bij Poolse studenten*. *Neerlandica Wratislaviensia*, vol. 27, Wrocław, 47–54.
- Ligthbown, P.M. & N. Spada (2013, 4th ed.) *How languages are learned*. Oxford: Oxford University Press.
- Pawlak, M. (2009) *Instructional mode and the use of grammar learning strategies*. Verschenen in Pawlak, M. (red.) *New perspectives on individual difference in language learning and teaching* [Special issue of *Studies in Pedagogy and Fine Arts*]. Poznań – Kalisz: Wydawnictwo UAM. 267–290.
- Pienemann, M. (2005) *An Introduction to Processability Theory*. Verschenen in M. Pienemann (red.) *Cross-linguistic aspects of Processability Theory*, Amsterdam: Benjamins, 1–60.

DAWNY ZNAJOMY

czyli

**tu i ówdzie (nie)potrzebnie uwspółcześniona sztuka w kilku scenach
na podstawie opowiadania „Een oude kennis” Hildebranda
(według wydania z 1851 roku)**

Do powstania adaptacji przyczynili się:

**Krzysztof Grabowski
Bożena Czarnecka
Joanna Skubisz**

Wrocław 2019

OSOBY¹

BRUIS – biznesmen o budzącej respekt posturze, prawie w średnim wieku, niegdyś znany też jako Brzusio (mimo upływu czasu przydomek ten nie stracił nic na aktualności)

PANI BRUIS – perfekcyjna pani domu, pod każdym względem oddana swemu mężowi

DELUW – alias „Czarny Dan”, kompan Bruisa z burzliwych czasów studenckich, obecnie lekarz gdzieś na holenderskiej prowincji

PANI DELUW – matka nieprzyzwoicie dumna ze swych czworga pociech, a w trudnych chwilach szukająca wsparcia u św. Perpetuy, patronki kobiet zamężnych

SŁUŻĄCA JANSJE – dziewczyna „rozgarnięta inaczej”, pracuje od pewnego czasu dla państwa Deluw

SŁUŻĄCA BRUISÓW – atrakcyjna dziewczyna, na scenie – niestety! – pojawia się i znika niczym kometa...

SŁUŻĄCA GRIETJE – siostra bliźniacza Jansje

AAGJE – najmłodsza córka państwa Deluw, nie odstępuje swojej matki na krok, uczipiona non stop jej spódnicy

JANTJE – młodszy syn państwa Deluw, lat 6, nicpoń o wyjątkowo zdrowych płucach

WILLEM – syn państwa Deluw, lat 13, nastolatek chorobliwie zafascynowany smartfonem

MIENTJE – córka państwa Deluw, lat 16, poważna młoda dama, zwana również Miną lub Mien, poświęcająca czas „tylko i wyłącznie” książkom

WYROSTEK – lubi zażywać kąpiele w kanale tuż przy ogrodzie Deluwów, łąbuzuje z Willemem i smali cholewki do Mientje

¹ W kolejności pojawiania się w tekście.

Rzecz cała dzieje się chyba w XIX wieku, w bliżej nieokreślonych miasteczkach holenderskich, choć chwilami można w to mocno powątpiewać...

Scena 1

Scena jest pusta. Wchodzi żona Bruisa, a razem z nią kilka osób, które powoli wnoszą elementy scenografii – stolik, dwa krzesła, wazon z kwiatami, szafkę, karafkę, kilka szklanek, podnózek. W tym czasie pani Bruis rozpoczyna swój monolog.

PANI BRUIS: Prędeży, no prędeży! Co się dziś tak guzdrzecie! Trzeba posprzątać, mój mąż nareszcie wraca, a tu taki nieporządek! Na pewno będzie strudzony po tej długiej podróży... *(kreśląc w powietrzu okazały brzuch pana Bruisa)* W końcu kawał mężczyzny z niego! Ale kondycja u niego słabiutka, oj słabiutka... *(szelmowsko się uśmiecha)* Hej, niechże któraś... *(zwraca się do jednej z osób)* Moja droga, przynieś no jeszcze karafkę z jeneverem, bo pan Bruis na pewno będzie potrzebował delikatnego pobudzenia szklaneczką dobrego napitku... no dobrze, może trzema. A, i zadzwoń proszę do Martensów i przekaż, że zamówiłam dla nich Ubera na wpół do ósmej... Powinni więc do nas dotrzeć mniej więcej pół godziny później, o ile znów nie będzie jakiegoś wypadku na Lipowej...

Podczas ostatniego zdania pani Bruis na scenę wchodzi pan Bruis, wyraźnie zmęczony, z walizką podręczną (może być kabinówka na kółkach), kończy rozmowę przez telefon. Osoby przynoszące rzeczy wychodzą.

BRUIS: Tak, tak, powiedz Pietowi, że w sprawie wypłat dywidendy naszym akcjonariuszom zadzwonię w poniedziałek. Nie, do cholery jasnej, jest piątek wieczór, przecież jest już dobrze po szóstej, do diaska! *(rozłącza się, skrada się do żony i próbuje ją niezdarnie objąć)* Dobry wieczór, droga pani Bruis! Twój ukochany mąż powrócił!

PANI BRUIS: No jesteś łaskawco! Już sobie pomyślałam, żeś o własnym domu zapomniał.

BRUIS: Oj tam, oj tam, zaraz zapomniał. Wiesz przecież, jak daleko się wybrałem, a zresztą uprzedzałem cię, że wcześniej niż po ośmiu dniach nie wrócę. A i tak miałem szczęście, bo przynajmniej uniknąłem strajku Ryanaira.

PANI BRUIS: Tylko uważaj, żeby przy Martensach ci się nie wypsnęło, że w interesach klasą ekonomiczną latasz. To by nas dopiero na języki wzięli w towarzystwie...

BRUIS: No nie, moja droga, nawet mi nie mów, że ich zaprosiłaś! Akurat na dzisiejszy wieczór? Nie pomyślałaś, że będę zmęczony?!

PANI BRUIS: Zmęczony czy nie, to bez znaczenia, byliśmy u Martensów z wizytą w zeszłym miesiącu, z okazji narodzin ich dziecka... a dobrze wiesz, jaki jest obyczaj w tych stronach. Zresztą, nie zwracaj sobie tym głowy, wszystko będzie przygotowane. Tobie pozostanie tylko zadbać o zajmującą gadkę szmatkę...

BRUIS: No, Żabciu, co ty pleciesz, zajmującą gadkę szmatkę? Też coś! Przecież to się wyklucza! *(wzdychając)* Żeby to ja jeszcze miał co ciekawego do opowiedzenia o tym wyjeździe...

PANI BRUIS: Czemu tak dziś marudzisz, na miłość boską... Znowu wrzody dokuczały ci w podróży? Przecież lubisz sobie poopowiadać... *(na stronie)* oj tak, zwłaszcza o sobie... *(łapiąc Bruisa za ramię)* A teraz na dodatek byłeś osiem dni poza domem, w interesach podróżowałaś, przyjaciela z lat studenckich odwiedziłaś, więc opowieści i anegdotek pewnie masz w bród!

BRUIS: I bodajby mnie piorun trzasnął, gdybym jeszcze raz na tak szalony pomysł wpadł, żeby dawnego znajomego odwiedzać...

PANI BRUIS: A co, czyżby cię nie rozpoznał? A może w ogóle go nie zastałeś? Mężulku, trzeba było od razu wracać, a nie szwendać się po mieście i w pubach przesiadywać.

BRUIS: Ależ był, no właśnie był! W tym cały problem! Takiej szopki jak tam, to – jak 32 lata żyję – nigdy jeszcze nie doświadczyłem.

PANI BRUIS: Kochanie, chyba coś ci się pomieszało... Trzydzieści dwa to może śledzie dzisiaj zjadłeś, ale lat tyle to ty miałeś, gdy kupiliśmy nasz drugi domek letniskowy, ten na Texel, No dobrze, ale nie o tym teraz mówimy – co się właściwie stało? Masz tu jeszcze szklaneczkę jenevera, siadaj i opowiadaj. Coś mi się zdaje, że tutaj jakaś poważniejsza rzecz się wydarzyła.

Pani Bruis i Bruis siadają na krzesłach. Na scenę wchodzi osoba, które zabierają szafkę z tyłu, a karafkę przestawiają na mały stolik. Na środku sceny kładą mały dzwonek.

Scena 2

BRUIS: Interesy, moja Żabciu, poszły świetnie, więc zgodnie z planem udałem się do miejscowości, w której mój dawny druh mieszka. Oczywiście ten okropny skwar dał mi się nieźle we znaki, już na dworcu czułem się dosłownie jak boczek wytapiany na patelni... tak więc koszmarne utrudzony dotarłem do domu No, domu tego mojego kolegi... Wiesz, jeszcze ze studiów w Lejdzie...

Bruis mówi coraz wolniej, z trudem walcząc z sennością. Gdy zasypia, pani Bruis wstaje, kręci się chwilę po scenie i podchodzi do dzwonka, leżącego na podłodze. Dzwoniąc cichutko, zajmuje miejsce z boku sceny. Światła gasną. Słychać pochrapującego Bruisa. Gdy ponownie robi się jasno, Bruis, z płaszczem przewieszonym przez ramię, raptownie zrywa się z krzesła.

BRUIS: Gdzie ja jestem? (zdezorientowany rozgląda się wkoło, podchodzi do drzwi i stuka kołatką, a po chwili, już całkiem rozbudzony, pokrzykuje) Jest tu kto? Cholera jasna! Gdzie jest służba! Mam tu teraz stać na słońcu jak jakaś oferma?

Zniecierpliwiony Bruis ponownie stuka kołatką. Po chwili wybiega rozzłoszczona służąca Jansje.

SŁUŻĄCA JANSJE: No kogo to znowuż licha niesie? Przeca idę! Doprawdy cienszko tak pojonc, że służonca też człowiek i swoje poczeby ma?

BRUIS: Panna na pewno do mnie mówi?

SŁUŻĄCA JANSJE: No a do kogo, do najswientszej Maryi Panny kochaniesz zawsze Dziewicy? Pan do kogo?

BRUIS: Trochę kultury moja droga panno! Do doktora Deluwa przyszedłem.

SŁUŻĄCA JANSJE: Doktora nie ma, wyjechoł. *Odwraca się i chce odejść.*

BRUIS: Ejże! Co u licha? Do psiej kości...! Co to za maniery?! Pani też nie ma?

Służąca powraca, ociągając się lekko.

SŁUŻĄCA JANSJE: Też nie ma. Państwo wybrali się....

Cisza. Wyraz twarzy dziewczyny wskazuje na intensywne procesy myślowe.

BRUIS: ... dokąd się wybrali?

SŁUŻĄCA JANSJE: A bo ja to wiem? Chyba do ogrodu... *(płaczliwie)* Samiuteńka tu jezdem!

BRUIS: Biedulka! A gdzie ten ogród...?

SŁUŻĄCA JANSJE: No w Alei Mistrza Jana.

BRUIS: *(ironicznie)* No tak, w Alei Mistrza Jana. A skąd ja mam – do jasnej ciasnej – wiedzieć, gdzie jest ta Aleja Mistrza Jana?

SŁUŻĄCA JANSJE: Toż przeca nie moja wina, że pan nie wie. Naprawdę! Te miastowe to niby szkoły pokończyły, a o niczym pojęcia nie mająm.

BRUIS: Posłuchaj no miła panno. Przybyłem tu specjalnie po to, żeby spotkać się z panem doktorem i jego rodziną. O ile to jest gdzieś w pobliżu, to chciałbym jednak mimo spiekoty przespacerować się do tego ogrodu. Będę dozgonnie wdzięczny za objaśnienie drogi. Jeśli oczywiście nie jest to dla ciebie zbyt trudne i angażujące intelektualnie...

SŁUŻĄCA JANSJE: Eh. No i po co te nerwy?! Pan tu chwilę poczeka, a ja panu to wszyściuteńko eligancko wyrysujem.

Oddala się niespiesznie, by powrócić z poszarpanym kawałkiem papieru pakowego. Rysuje ogryzkiem ołówka drogę. Po chwili oboje pochylają się nad mapką. Jansje zamasyżuje gestykuluje, coś tłumacząc, a Bruis coraz bardziej się niecierpliwi, nieustannie ocierając pot z czoła wielką kraciatą chustką. W międzyczasie światło zostaje ograniczone tylko do jego postaci. W tle przewijają się osoby, wnoszące elementy kolejnej sceny – stolik nakryty obrusem, dwa krzesła. Zgodnie z wytycznymi następnej sceny pojawiają się kolejne osoby: Deluw, pani Deluw z nieodłączną Aagje, Jantje, Willem. Zastygają w stopklatce.

BRUIS: ... i jak się moja Żabciu pewnie domyślasz, oczywiście o sztuce kartografii to dziewczynisko w ogóle pojęcia nie miało, więc zanim znalazłem miejsce...

Wchodzi służąca Bruisów i przerywa. Pełne światło.

SŁUŻĄCA BRUISÓW: Pszem pani, a kucharka lamentuje, co jeszcze nie przynieśli produktów do głównego dania.

PANI BRUIS: Słucham?! Co takiego? Przecież Martensowie zaraz tu będą, już nawet dwóch godzin nie ma do ich przyjazdu!

Szybko wychodzi razem ze służącą. Bruis wzrusza ramionami i płynnie przechodzi do opowiadania historii public. Światło znowu skupia się na nim.

BRUIS: ...tak więc zanim znalazłem miejsce, o którym wspomniała ta irytująca pannica, pot oblał mnie od stóp do głów przynajmniej ze dwa razy. No i, jak to zwykle ja, (*rozkładając ręce*) skręciłem w niewłaściwą uliczkę. Nie wspominając o kłótni z jakimś sprzedawcą na rynku, który wziął mnie za pewnego jegomościa o wątpliwej reputacji i groził pobiciem oraz wezwaniem policji. Ale wreszcie – po tych wszystkich perypetiach... – dotarłem do celu!

Scena 3

Scena w altanie państwa Deluw. Na scenie nakryty obrusem stół, dwa krzesła. Na jednym z krzeseł siedzi chłopiec (13 lat), całkowicie pochłonięty smartfonem. Na podłodze leży drugi chłopiec (w wieku 6 lat), który kurczowo trzyma się nogi od stołu i krzyczy w niebogłoso. Ojciec próbuje go oderwać od stołu ciągnąc za nogę. W tym czasie matka, z uczepioną jej sukni najmłodszą córeczką, próbuje uspokoić chłopca. Wchodzi Bruis.

JANTJE: Nie chcę! Szarpie się i przewraca krzesło.

DELUW: Ale już, w tej chwili...! Bo nie ręczę za siebie, zaraz nogi ci powyrywam z...

PANI DELUW: Uspokój się, Deluw! Na św. Perpetuę! On pójdzie. (*zwraca się do syna przymilnie*) Pójdiesz kochanie, prawda?!

JANTJE: Nie pójdę!

Pan Deluw zauważa Bruisa.

DELUW: Och, cóż to, łaskawy panie, niech pan wybaczy. Za chwilę będę do pańskiej dyspozycji. Sam pan widzi, w jak kłopotliwej sytuacji stawia mnie ten chłopak. Mówią, że latorośl trzeba pielęgnować – latorośl! Chyba raczej żmiję niewdzięczną! Łapie syna za fraki i próbuje podnieść.

PANI DELUW: Och, już dobrze, ubrania mu tylko nie podrzyj. Deluw! Słyszysz?! Na świętą Perpetuę...! Przecież on już idzie.

DELUW: Moja droga, może lepiej się nie wtrącaj!

Udaje mu się podnieść syna i przy akompaniamencie jego wrzasków i wierzgania wyprowadza go ze sceny. Pani Deluw łapie się raptownie za serce.

PANI DELUW: Niech pan łaskawie wybaczy, ale tak mnie to wytrąciło z równowagi. (*ciężko opadając na krzesło*) Może trochę świeżego powietrza dobrze mi zrobi, rozumie pan...

BRUIS: Ależ rozumiem, rozumiem! Niech się pani absolutnie nie krępuje, łaskawa pani. Tak, proszę iść odpocząć, rzeczywiście nie wygląda pani najlepiej.

Pani Deluw wychodzi, z uczepioną jej sukni Aagje, wchodzi Deluw.

DELUW: (*do siebie*) Niech no tylko dorwę tych gagatków z sąsiedztwa, już ja im pokażę do cholery! (*do Bruisa*) Ach, to pan, jeśli mogę zapytać w czym mog....

BRUIS: Brzusio!

DELUW: (*oszołomiony*) Słucham? Co takiego? Co za Brzusio?

BRUIS: No Brzusio!

Cisza. Deluw skonsternowany patrzy na Bruisa.

DELUW: (*do siebie*) To jakiś pomylenieć!

BRUIS: No ładnie, ładnie, panie Deluw! A może raczej powinienem powiedzieć Czarny Danie!

DELUW: Aach, nie może być, Bruis, to ty! No niech mnie kule biją.... Nie poznałbym cię na ulicy. Człowieku, nie wiem, jak to możliwe, ale mam wrażenie, że jeszcze cię trochę przybyło?! (*panowie padają sobie w ramiona*) Pamiętasz, jak się razem stołowaliśmy w „Uroczej Sosjerce”?

BRUIS: No ba! W życiu się do tego żonie nie przyznam, ale takich frykasów jak tam, to już nigdy więcej nie jadłem!

DELUW: (*poważniejąc*) W czym mogę ci pomóc panie ... Bruis? Ale chwila, chwila, czekaj no! Wiesz może, gdzie się podziewa moja żona?

BRUIS: Zdaje się, że trochę ją nerwy poniosły w związku z tym całym... z tą całą sprawą sprzed chwili, więc poszła zażyć świeżego powietrza.

DELUW: (*zwraca się do chłopca przy stole*) Willem! Idź no poszukaj matki!

Chłopiec, naburmuszony, podnosi się, dochodzi do bocznych kulis.

WILLEM: Mamo! Wraca na swoje miejsce. Znow bawi się smartfonem. Z tyłu sceny słyhać krzyk najmłodszego Deluwa.

JANTJE: Ja... chcę... wyyyyyjść!

DELUW: Eeh, niech to jasny gwint ... Co ci mam Bruis powiedzieć. Te żmijki nieźle nadwyrężają moją cierpliwość! Nie mówiąc już o tym, ile czasu i pieniędzy kosztują!

BRUIS: To się chyba nazywa inwestycja bezzwrotna.

DELUW: A ty masz dzieci?

BRUIS: (*smętnie*) No cóż, ani jednego. Niestety! (*do siebie*) Chociaż, z tego, co widzę, to chyba nie ma za bardzo nad czym ubolewać.

Na scenę wchodzi pani Deluw, nienagannie ubrana, bez śladu po wcześniejszym wzburzeniu.

DELUW: Ach, kochanie, pozwól, że przedstawię, to jest Bruis.

PANI DELUW: Bruis?

DELUW: No ten kolega ze studiów, o którym ci tyle opowiadałem. Brzusio! *Klepie przyjacielsko Bruisa po brzuchu i obydwaj się śmieją.*

PANI DELUW: Hmm. No może. Czy podać szanownemu panu herbaty?

DELUW: Rybeńko, myślałem raczej o szklaneczce twojej zacnej wiśnióweczki, z odrobiną lodu...

PANI DELUW: Też coś! Aleś wymyślił! A nie pamiętasz, co się stało tydzień temu, kiedy to sobie naleweczki w południe popiłeś? Te zawroty głowy następnego dnia? O nie, drogi panie, nie ma mowy.

DELUW: Kochanie, to, czym się tak przejmujesz, to choroba, na którą od czasu do czasu zapada każdy mężczyzna, rzekłbym nawet że to ponadstanowa choroba, bo wszystkich dotyka, to tylko kac! *Lekceważąco macha ręką.*

PANI DELUW: Kac, nie kac, możesz sobie z głowy wybić „moją zacną wiśnióweczkę”. Poza tym kazałam wszystkie butelki wywieźć do domu, żebyś mi tu sobie nie gorzałkował pod moją nieobecność! Na świętą Perpetuę! (*dobitnie*) Żadnego. Alkoholu. Nie. Ma. I. Nie. Będzie.

Rozlega się odgłos walenia w drzwi.

JANTJE: A ja tu wciąż siedzę zamknięty! Auuu!

PANI DELUW: (*uśmiechając się z rozczeniem*) To ci dopiero łobuziak! (*do Bruisa*) Panie Bruis, ma pan więcej znajomych w naszym miasteczku?

BRUIS: Pani wybaczy, ale niestety nie znam tutaj nikogo oprócz pani męża. Chociaż szmat czasu już upłynął od momentu, kiedy się widzieliśmy po raz ostatni.

PANI DELUW: Ach, czyli to tak się sprawy mają.

BRUIS: (*w zakłopotaniu drapie się po głowie*) Tjaa, w rzeczy samej...

PANI DELUW: Och, nieistotne. Pan wybaczy, ale muszę go na chwilę opuścić. Służba najwyraźniej potrzebuje ponaglenia. *Wychodzi. Zapada cisza. Przerywa ją Deluw.*

DELUW: Bruis, może jednak małe co nieco na umilenie tego nieznośnie upalnego dnia? *Wyciąga zza pazuchy piersiówkę.*

BRUIS: (*śmieje się serdecznie*) Widzę Czarny Danie, że się nic a nic nie zmieniłeś! Życie mi ratujesz!

Obydwaj pociągają z piersiówki.

DELUW: Dobrze, co nie?

BRUIS: Dobrze! A dlaczego dobre? Bo...

DELUW: mocne! *(Deluw wzdrygając się, pokasłuje chwilę, a następnie zwraca się do Bruisa)* Powiedz mi, co... Czeka, czeka! Najpierw muszę się pozbyć tej drugiej żmijki, bo jeszcze gotów wszystko matce wypłacić. *(do syna)* Willemie, może pójdziesz trochę powędkować?

WILLEM: Pff, moczenie kija! Pff. Też mi coś. Zajęcie dla emerytów.

DELUW: Albo weź może młodszą siostrę na huśtawkę.

WILLEM: Blee, okropieństwo, co ja jej niańka jestem?

DELUW: To może czas na przechadzkę po ogrodzie? Możesz zabrać mamę, na pewno będzie jej miło.

WILLEM: Za gorąco! *Wraca do przeglądania smartfona.*

BRUIS: Zdaje się, że młody kawaler vel żmijka numer dwa lubuje się w technologii.

DELUW: I jak widać, robi mu to z mózgu sieczkę, *(głęboko wzdychając)* tak jak zresztą wszystkim w jego wieku...

Willem podnosi się gwałtownie, uderzając dłońmi w stół, przewracając przy tym umyślnie krzesło.

WILLEM: Jak ja nie cierpię niespodziewanych gości! *Wychodzi.*

DELUW: No pięknie! *(ironicznie)* Humory wszystkim dopisują! Siadaj przyjacielu i opowiadaj, jak ci się...

Panowie zatapiają się w zajmującej rozmowie, od czasu do czasu sięgając po piersiówkę Deluwa i poklepując się po ramieniu. Po chwili wchodzi służąca Grietje, poprawiając starannie fartuch.

SŁUŻĄCA GRIETJE: Wielmożny panie, jest służoncy od pani Van Alpijn i prosi, co by pan doktor natychmiast się do niej udał, bo jego pani nagle zaniemogła.

DELUW: Cholera jasna! Cały czas coś, cały czas! Powiedz mu, że zaraz przyjdę.

Służąca wychodzi, Deluw zwraca się do Bruisa.

Wybacz druhu, ale muszę iść. Nie sądzę, żeby to było coś poważnego – albo znowu stara dostała globusa, albo zjadła za dużo Hollandse nieuwe. To takie żalodne w naszym zawodzie, że ludzie sprowadzają cię do siebie z powodu jakichś błahostek. Będę z powrotem za jakieś półtorej godziny. Tuszę, że jeszcze cię tu zastanę?

BRUIS: No nie wiem. Chyba jednak chciałbym dziś wieczorem ruszyć dalej.

DELUW: No daj spokój, zostań. Czarnemu Danowi odmówisz, Brzusiu? Szybko się uwinę z tą starą namolną hipochondryczką, przyjdę po was i zjemy kolację gdzieś na mieście.

BRUIS: Ale co twoja żona na to?

DELUW: *(poddenerwowany)* Cóż, zobaczymy. Chodźmy, zaprowadzę cię do niej.

Schodzą ze sceny. Blackout. W tle rozlega się świergot ptaków, szum drzew i plusk wody.

Scena 4

Po jednej stronie sceny służąca Grietje rozkłada na podłodze koc, a następnie wyciąga smakołyki z kosza piknikowego. Po drugiej stronie stoją trzy krzesła. Na jednym z nich siedzi pani Deluw z przymkniętymi oczami. Wchodzą Deluw i Bruis.

DELUW: Kochanie! *(pani Deluw otwiera oczy i wstaje)* Przyprowaździłem ci pana Bruisa, bo ja, niestety, znowu muszę iść do tej starej zrzędy Van Alpijn.

PANI DELUW: Deluw, pozwól prosić na słówko.

Odchodzi na bok. Bruis tymczasem siada na krzesło.

PANI DELUW: Czy nie należałoby czegoś z tym zrobić?

DELUW: ... ale z czym?

PANI DELUW: No z tymi chłopakami.

DELUW: Z którymi? Willemem i...

PANI DELUW: Och, na miłość boską, nie z naszymi, ale z tymi na łące.

DELUW: Co więc miałbym z nimi zrobić? (*drapiąc się po głowie*) Co proponujesz?

PANI DELUW: No, zabronić im **tego**.

DELUW: Kochanie, przecież wiesz, że nie możemy, nie mamy prawa.

PANI DELUW: (*w trakcie tej kwestii Deluw powoli wychodzi*) Ale te huncwoty naszą Mientje gorszą! Przecież ona tam zwykle pod cyprysem przesiaduje, a oni kąpią się w tym rowie nagusieńcy jak ich (*składając ręce jak do modlitwy i wznosząc wzrok ku górze*) Pan Bóg stworzył! Świecą swoimi czterema literami (*składając nie-dbale ręce, ze wzrokiem ku górze*) i Pan Bóg jeden wie, czym jeszcze! Deluw? (*rozgląda się bezradnie*) O święta Perpetuo! Ten, jak zwykle, ulotnił się, tak to właśnie można na niego liczyć! *Wraca do Bruisa, który zrywa się i przesiada na drugie krzesło.*

BRUIS: Państwa córka zdaje się lubić samotność, prawda?

PANI DELUW: I to jeszcze jak, łaskawy panie! Bardzo jestem z niej zadowolona. Zawsze, ale to zawsze zajęta jest jakąś lekturą. Zapewniam pana, po francusku rozumie dużo lepiej niż ja, czyta też po angielsku, po wyso-koniemiecku zresztą też! Ostatnio coś jeszcze o chińskim przebąkiwała, pan rozumie, to teraz taki przyszło-ściowy język.

BRUIS: Ach, tak, tak. Tutaj w Holandii są ku temu ogromne możliwości, miło, miło.

PANI DELUW: (*poirytowana*) No ale to chyba jest oczywiste, że to sprawia różnicę, drogi panie, jak ktoś te wszystkie okazje wykorzystuje. A moja córka uczy się bardzo dużo! Co ja mówię, ona właściwie cały czas się uczy. I rano, i w południe i wieczorem. Nawet w nocy przez sen koniugację francuską zdarza się jej recytować. Studiowanie to dla niej największa przyjemność. Nie jest jakąś zwyczajną trzpiotką, która zajmuje się tymi wszystkimi dziewczynskimi sprawami. To już młoda kobieta jest!

BRUIS: (*do siebie*) Ha, czyli tańczy pannica, jak jej szanowna pani mamusia zagra...! (*do pani Deluw, z udawaną słodyczą*) A ileż to wiosenek młoda dama sobie liczy?

PANI DELUW: (*zdziwiona*) Jak to wiosenek? Lat! Szesnaście. Skończyła w minionym miesiącu...

BRUIS: (*lekko drwiąco*) Aha, czyli rozkwitające kwiecie holenderskiej młodzieży...

PANI DELUW: I tak jak mówię – angielski, francuski i niemiecki. No i ten chiński w planach! Teraz chyba też siedzi nad jakąś angielską książką. Widział pan ją może?

BRUIS: Widziałem, w rzeczy samej, jakąś damę, siedzącą pod drzewem. (*do siebie*) Chociaż takiego podlotka raczej damą bym nie nazwał.

PANI DELUW: Och, to jej ulubiony zakątek. Chodźmy do niej, tam jest trochę chłodniej, będziemy mogli nieco odetchnąć od tego skwaru.

Wychodzą. Blackout.

Scena 5

Koc z koszykiem piknikowym zostaje przesunięty na środek. Zostają dwa krzesła. Na scenę szybko wbiega Mientje Deluw, siada i czyta. Po chwili wchodzi pani Deluw z Aagje u spódnicy i Bruis.

PANI DELUW: To tutaj, o, jest moja chluba! Mino, kochanie, to pan Bruis, przyjaciel taty z młodości. (*Mientje wstaje, dyga, siada i znowu nerwowo zajmuje się czytaniem*) Moje drogie dziecko, zdradź nam, co tam znów czytasz? Coś po angielsku z pewnością?

MIENTJE: Ależ skąd, mamu, akurat nie tym razem! (*z zakłopotaniem*) To tylko taka pierwsza lepsza książka z brzegu, chciałam już wyjść, ale jakoś nie mogłam się na nic zdecydować, a ta akurat wpadła mi w ręce...

BRUIS: Ośmielę się zapytać, cóż to za zajmująca lektura, że aż pannie rumieńce na twarzy wykwitły? (*intensywnie przyglądając się okładce książki*) Przypomina mi to pewne znane dosyć dziełko... Momencik, jakież to był tytuł?

MIENTJE: (*gwałtownie zmienia temat*) Czy Jantje jest już grzeczny?

PANI DELUW: Och, oczywiście, ojciec właśnie sobie z nim poradził.

BRUIS: Ach, już wiem. „Miłości i miłości Napoleona”! Tak tak, to bardzo...hmmm... pouczająca lektura...

PANI DELUW: Miłości? Miłości? Panie Bruis, przestań pan prosić gorszyć moją córkę! Mina takich książek w życiu na oczy nie widziała. Już panu mówiłam, że nauka ma u niej pierwszeństwo! Inne panny może uganiam się za kawalerami, przyprawiają rodziców o ból głowy... Ale nie nasza Mina! (*w tle rozlega się chłopiący śmiech*) Ach, to znowu te hultaje się kąpią!

MIENTJE: Och, masz rację mamo. I tak w ogóle strasznie mnie to krępuje...

Rozlega się głos z offu.

WYROSTEK, Z OFFU: Mientje!

PANI DELUW: (*zaskoczona*) Moje drogie dziecko, czy mi się dobrze wydaje? Czyba ktoś cię woła...?

MIENTJE: Skądże znowu! (*nerwowo przyciskając książkę do piersi*) Przesłyszałaś się mamo.

WYROSTEK, Z OFFU: Mina! No co tam, czemu nie przychodzisz? Bo Grietje mówiła, że twój stary poszedł do miasta, a kochana mamunia siedzi w altanie z jakimś przyjezdnym.

BRUIS: (*lekko zmieszany*) Ekh, wydaje mi się, że też coś słyszałem!

cisza

PANI DELUW: (*ciągnąc Minę na stronę*) Co to znaczy? Moja droga, co to wszystko znaczy?

WYROSTEK, Z OFFU: Mina, no, nie wygłupiaj się! Wiem, że tam jesteś, no chodźże, bo mi się jakoś nie uśmiecha skakać przez płot do waszego ogrodu. Hej, Mina, pamiętasz, został tutaj jeszcze od ostatniego razu twój stołeczek. No i tu nikt mnie nie zobaczy!

PANI DELUW: (*zszokowana*) Mino!

WYROSTEK, Z OFFU: Dobra, a co mi tam! Starego i tak nie ma! Rzyk-fizyk i hop-siup....!

Słychać odgłos upadku, jęk. Na scenie pojawia się chłopak w podartej koszulce (bokserce), krótkich spodenkach i czapce, ze śladami zadrapań na rękach i twarzy

WYROSTEK: O kur...na chata, to ci coś nowego!

PANI DELUW: (*z oburzeniem*) Młody kawalerze!

BRUIS: Spokojnie, droga pani, na pewno da się to jakoś wytłumaczyć...

WYROSTEK: Przypadkiem nie ma tu Willema?

PANI DELUW: Przypadkiem nie ma, drogi młodzieńcze! A jeśli nawet by był, to co z tego? Nie wolno mu się zadawać z takim ... z takim podejrzanym osobnikiem, który do mojej córki ośmiela się przemawiać w sposób, który... który... który... *Głos jej się załamuje, siada na krześle i ciężko wzdycha.*

WYROSTEK: O kur...na chata, to ci coś nowego! Co ja poradzę szanownej dobrodziejce, że pani córeczka za mną lata! Jej stołeczek stoi przy ogrodzeniu, nieprawdaż Mien?

MIENTJE: Co za podlec! Nie znam pana i nigdy nie chcę poznać!

WYROSTEK: O kur...na chata, to ci coś nowego! To może w takim razie stołeczek pokażemy kochanej mamusi?

Powoli zaczyna schodzić ze sceny, gdy nagle pojawia się Willem.

WYROSTEK: O kur...na chata, a kogo my tutaj mamy? (*podchodzi do Willema, bierze go pod ramię i przyprawia do pani Deluw*) Oto i chłopczyna, co trzy razy w tygodniu chojraka zgrywa! Prawdziwy zuch! O kur...na chata, to ci coś nowego, c'nie, Willeмку? Opowiedziałeś już może mamusi, jak smakują świeże jajeczka podbierane z kurnika mleczarza?

Obydwaj zaczynają rechotać i opuszczają scenę.

BRUIS: Eee...na mnie już chyba pora, łaskawa pani! Zrobiło się jednak trochę późno, a droga do domu daleka. Proszę najserdeczniej męża pozdrowić. Moje uszanowanie, panno Deluw! Powodzenia z chińskim. Żegnaj szanowne panie! *Pospiesznie, potykając się, schodzi ze sceny. Następuje stopklatka. Blackout.*

Scena 6

Światło. Pośrodku sceny znajduje się ławka. Z lewej strony sceny stoi krzesło. Wchodzi Bruis. Za nim wbiega podskakując najmłodszy Deluw. Rzuca w Bruisa winogronem.

JANTJE: Brzusio! Brzusio, Brzusio, Brzusio! Biega wokół Bruisa, śmieje się, a następnie znika za kulisami.

BRUIS: Cholera jasna! Zmęczony pada na krzesło. Zasypia.

Światło wciąż włączone. Na scenę wchodzi osoby, które zabierają ławkę i wnoszą rekwizyty z pierwszej sceny – stół, drugie krzesło, wazon z kwiatami, szafkę, karafkę, kilka szklanek, podnózek. Z offu rozlega się głos pani Bruis.

PANI BRUIS: Bruis, obudź się! No wstawaj, kochanie, Martensowie już są!

Bruis podrywa się.

BRUIS: Martensowie?

PANI BRUIS: Tak, przecież jak tylko wróciłeś, wspomniałam ci, że ich zaprosiłam na dziś wieczór ... Będziesz mógł jeszcze raz opowiedzieć swoją historię, ale tym razem już w całości. Ciekawam, jak... *Szybko oddala się w stronę oświetlonych głosów za kulisami.*

BRUIS: *(do siebie)* Historię? W całości? Do diaska, czyli jednak to nie był senny koszmar? I mam jeszcze raz przez to wszystko przejść? *(Bruis zwraca się do publiczności, a w tle zaczyna pobrzmiwać wesola muzyka)* Hmm, wypadłoby coś jeszcze powiedzieć na pożegnanie... tylko co? O, już wiem! Mój przyjaciel, doktor Deluw, posiada bardzo piękny ogród tuż za miastem, żonę, dwie córki i dwóch synów. Dużo ma z nich pociechy, oj, dużo!, a zwłaszcza ze starszej córeczki... Tfu! *(spluwa)* co za gagatki! *(dobitnie)* Wszystko na pokaz! Nie, to chyba zbyt ostro... *(schodzi powoli ze sceny, zatrzymuje się)* Pamiętajcie szanowni państwo, pewnych dawnych znajomości po prostu rozsądniej nie odnawiać!

PANI BRUIS: Mężu, mężusiu!

BRUIS: Tak, Żabeńko, już idę!

Schodzi ze sceny. Muzyka full. Blackout.

KONIEC

**NIDERLANDYSTYKA
INTERDYSCYPLINARNIE**